

OSMANLI RUMLARINDA CEMİYETLEŞME OLGUSU VE RUM KÜLTÜR CEMİYETLERİ: İZMİR ÖRNEĞİ*

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR**

Öz

Avrupa'daki aydınlanma hareketi ve bu hareketin doruk noktası olan Fransız Devrimi, çok yönlü ve çok güçlü dönüşümleri beraberinde tüm dünyaya sunarken, Yunan dünyasında da kültürel bir sıçrayışa yol açarak hem Osmanlı coğrafyasındaki Rumların hem de diğer Yunan toplulukların, ortak bir kimlik etrafında bütünleşmesi için uygun zemini hazırlamıştır. Bunun sonucunda 19. yüzyılda bağımsız Yunan devleti ortaya çıkmış ve yeni devlet, sınırları dışında kalan İstanbul ve Anadolu Rumlarını Helen ortak kimliğinde buluşturabilmek için başta eğitim olmak üzere birçok kanaldan yararlanmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme süreci de Rumların toplumsal örgütlenmesine yeni bir boyut kazandırdığı gibi, Rumlar arasında ortak kimliğin inşası için gereken altyapıyı gayri ihtiyari hazırlamıştır.

Rumların etnik aidiyet kazanması için başlatılan bilinçlendirme projesinin en önemli araçlarından biri ise resmi kanalların yetersiz kaldığı her alanda Rum cemaatinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik "cemiyetler" olmuştur. Sosyal dayanışma esasıyla cemaat bağlarının korunmasını ve güçlenmesini sağlayan cemiyetler, aynı zamanda cemaat üyelerini sosyal bir ağı parçası haline getirerek ortak kültür yaratma ve bunu sürdürebilme bağlamında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce filizlenmeye başlayan cemiyetleşme hareketi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça hız kazanmıştır. Bu cemiyetleşme hareketine önemli bir ticaret merkezi olması dolayısıyla Batı ile yakın ilişkiler geliştiren ve bu nedenle Yunan aydınlanmasının da en çok etkilediği bölgelerden biri olan İzmir ve İzmir Rumları öncülük etmiştir. İzmir Rumları, özellikle eğitim ve kültür alanında yeniden organize olarak kurdukları cemiyetlerle Rumların bilinçlendirilmesi projesine, başka bir deyişle Helenizm ideolojisinin Osmanlı Rum coğrafyasında yayılmasına aracılık etmişlerdir.

* Bu çalışma, 2017 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde kabul edilen "İkinci Meşrutiyet'ten Millî Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(kilocoglu@ankara.edu.tr), (<https://orcid.org/0000-0002-8596-7215>).

Ağırlıklı olarak Yunan belge ve kaynaklarına dayanan bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde cemiyet kurumunun ortaya çıkışı ve gelişimi Rum cemaati temelinde ele alınmış; Osmanlı Rumlarında cemiyetleşme olgusu, İzmir Rum kültür cemiyetleri üzerinden örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet, Dernek, Hellenizm, İzmir, Rum, Yunan.

THE ASSOCIATION MOVEMENT OF THE OTTOMAN GREEKS AND THEIR CULTURAL ASSOCIATIONS: THE EXAMPLE OF IZMIR

Abstract

While the European Enlightenment and the top of this movement French Revolution presented multiple and strong transformations to the whole World, they provided a basis as well for the Ottoman Greeks and the other Greek communities in the World to gather around a common identity, by making a way for a cultural spring in the Greek World. As a result of this, the independent Greek state arose and the new state used several instruments particularly education for gathering the Ottoman Greeks of Istanbul and Anatolia under the Hellen identity. Also the process of modernization in the Ottoman Empire both brought a new perspective to social organising of the Ottoman Greeks and prepared the required background involuntarily for the establishment of the common identity among them.

One of the most significant instruments of the national consciousness project of Greece for making the Ottoman Greeks gain their ethnical belonging was the associations which tended to supply the needs of the Ottoman Greek community in almost every fields that official authorities remained incapable. The associations which provided and strengthened the connection between communities by means of social solidarity, also played a role in creating and maintaining a common culture by making the members of the community as the part of the common network.

The association movement that emerged before the Tanzimat Period in the Ottoman Empire, speeded up from the last half of the 19th century. İzmir, as a significant centre of commerce and which established strong relations with West, impressed from the Greek Enlightenment and thus pioneered this association movement with the Greeks of İzmir as well. The Greeks of İzmir who established associations by reorganising in the fields of education and culture mediated the national consciousness project of the Ottoman Greeks, in other words spreading Hellenism ideology all around the Ottoman country.

In this study which depends mainly on Greek documents and resources, the rise and development of the association movement in the Ottoman Empire was discussed by focusing on the Ottoman Greek community and the Greek associational activities were exemplified by the Ottoman Greek associations of İzmir.

Keywords: Society, Association, Hellenism, İzmir, Ottoman Greek, Greek.

Giriş

Osmanlı Devleti, toplumla olan bağı, her devletin yaptığı gibi, bir sosyal sınıflandırma üzerinden kurmuştur. Klasik dönemde şekillenen ve millet sistemi olarak tabir edilen bu sosyal sınıflandırma, ırk ve dil aidiyetini değil, din ve mezhepleri esas alan bir örgütlenme modeline dayanmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ndeki temel sosyal birim de din çerçevesinde oluşan cemaattir.¹ En basit tanımıyla "bir dinden veya bir soydan olanlar topluluğu"² şeklinde açıklanabilecek olan cemaat kavramı, Osmanlı Devleti'nde ulusçu akımların yayılmaya başladığı 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun her bir tebaası için dini birlikteliği simgeleyen bir kavram olarak kullanılmıştır. Başka bir deyişle her bir Osmanlı tebaası kendisini -öncelikle- herhangi bir etnik grubun üyesi olarak değil, dini aidiyetlerini esas alarak Müslüman, Hristiyan veya Yahudi olarak nitelendirmiştir.³ Rum Ortodoks milleti örneğinde, Rum (Yunan kökenli) unsurların yanı sıra, Sırp, Bulgar, Romen, Ulah, Arnavut gibi birçok farklı etnik kökenden unsurun bir *millet* oluşturması, en azından 19. yüzyıla kadar, etnik tanımlamaların, birincil öneme sahip olan dinin önüne geçemediğini göstermektedir. Her ne kadar söz konusu *millet* içinde, Rum cemaati, Bulgar cemaati, Sırp cemaati gibi etnik köken adlarını da içerecek şekilde bir alt kategorileştirmeye gidilse de⁴ klasik dönem boyunca bu adlandırma gerçek anlamda bir ulusal çağrışımı içinde barındırmamıştır. Bu cemaatler, kendilerini Ortodoks olarak tanımlamış ve *dine dayalı millet* yapısı içinde buluşmuştur. Bu bakımdan cemaat kavramı, 19. yüzyıla kadar etnikliği değil, dini birlikteliği ifade etmiştir.

Fransız Devrimi'nin etkisiyle ulusal bilincin gelişmesi ve etnikliğe dayalı tanımlamaların ortaya çıkması, 19. yüzyıldan itibaren her bir cemaatin dine dayalı millet pozisyonundan sıyrılarak kendilerine özgü ve etnik kökeni de ön plana çıkaran daha küçük cemaatler halinde örgütlenmelerine yol açmıştır. Bununla birlikte, aynı yüzyılda, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hamlelerinin de etkisiyle Osmanlı milletlerini oluşturan cemaatlerin, kendilerini ifade etme aracı olarak farklı ihtiyaçlara cevap veren bir örgütlenme biçimi benimsedikleri görülmektedir. *Cemiyetleşme* olarak karşımıza çıkan bu örgütlenme biçimi, cemaatten farklıdır. Ortak inanç ve değerler etrafında birleşen insanların oluşturduğu cemaat,⁵ daha çok, gelenekseli temsil eden bir toplumsal kurum iken, cemiyet, modernleşmenin ürünü olan daha üst bir birlikteliktir. Daha açık

1 Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 21.

2 *Türkçe Sözlük*, C.1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992, s. 251.

3 Karpat, *a.g.m.*, s. 21.

4 Millet'in temel yapısal birimi olan cemaat, aynı zamanda onun bir alt kategorisidir. Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 277.

5 Mustafa Erdoğan, "Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010, s. 3.

bir ifadeyle toplumsal yapıda modernleşme, gelenekseli temsil eden cemaatten, modern temsil eden cemiyete doğru bir sosyal dönüşümü de beraberinde getirmiştir.⁶ Bir bakıma cemiyet, bireyin önem kazanmaya başladığı, başka bir deyişle tebaanın vatandaşa doğru evrildiği bir sosyal mekanizmayı simgelemektedir. Cemiyetler, cemaat üyelerine hizmet vererek, cemaatin ekonomik, kültürel ve sosyal her türlü faaliyetlerini gerçekleştirmede aracı bir rol üstlendiği kadar, bir sosyal kurum olarak cemaatin, modern topluma dönüşmesinin yegâne anahtarıdır. Bu açıdan cemiyetleri, toplumsal bağı güçlendiren iletişim ağları olarak nitelendirmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde cemiyet kurumunun ortaya çıkışı, 19. yüzyılda modernleşmenin bir tezahürü olan kurumsal ve fikirsel dönüşümün ürünüdür. Bu dönemde millet sisteminin biçim değiştirmesi veya çözülmeye başlaması, cemaat bağlarının korunması için yeni bir örgütlenme modeli olan cemiyetlerin vücuda gelmesinde etkili olmuştur.⁷ Bunun yanı sıra, savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi etkenler de toplumsal dayanışmayı arttırarak özellikle sosyal yardım amacı taşıyan cemiyetlerin kurulmasını teşvik etmiştir.⁸ Ancak bu cemiyetleşme hareketi, ne tek bir alanla (sosyal yardım gibi) sınırlıdır ne de başlı başına Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerinden kaynaklanan bir gelişmenin sonucudur. Bu olguda, dış etkenlerin varlığı, özellikle Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan ve aydınlanma felsefesiyle doruğa ulaşan modernleşme sürecinin etkisi yadsınamaz. Bu süreçte Avrupa'da, aydınlanmacıların toplanma yeri olarak bir nevi kültür merkezi niteliğinde, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerin hayata geçirildiği ve seküler bilginin yüceltildiği platformlar oluşturulmuştur.⁹ Çoğunlukla akademi¹⁰ olarak adlandırılan bu yeni kurumlar,¹¹ bilimsel ve kültürel yönden modern örgütlenmenin ilk örneklerini teşkil ettikleri gibi, cemiyetin somut bir kavrama dönüştüğünün de bir ispatı niteliğindedirler. Bu oluşumlar, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında bilimsel, kültürel, sosyal ve siyasal amaçlı cemiyetlerin doğuşuna da oldukça katkı sağlamıştır. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk cemiyetler, Avrupa akademileri ve cemiyetlerinden ilham almış, onlardan büyük ölçüde etkilenmiştir.

Genel bir yaklaşımla Avrupa aydınlanmasının Osmanlı'daki cemiyetleşme hareketine üç açıdan etki ettiğini söylemek mümkündür. Birincisi,

6 Nafiz Tok, "Ulus Cemaat ve Cemiyet: Cemaat ve Cemiyet Uluslar", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010, s. 52. Cemaat ve cemiyet kavramlarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ferdinand Tönnies, *Community and Society*, Dover Publications Inc., Mineola, New York, 2011.

7 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 238, Ekim 2003, s. 6, 11.

8 *A.g.m.*, s. 8-9.

9 George A. Vassiadis, *The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923*, Centre of Asia Minor Studies, Athens, 2007, s. 40.

10 Tarihteki ilk akademi olarak M.Ö. 4. yüzyılda Platon tarafından kurulan Atina Akademisi kabul edilmektedir. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 3. B., TTK, Ankara, 1971, s. 414.

11 Avrupa'da kurulan akademilerle ilgili bilgi için bkz. Ayhan Hakan, "Dünyada ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 1982, s. 221-230.

Osmanlı'da cemiyet kurma fikrine sahip olan kişilerin, genellikle Avrupa'da eğitim görmüş veya Avrupa'nın aydınlanmacı fikirlerinin etkisinde kalmış kimseler olmasıdır. Cemiyet fikrini ve cemiyetleşerek modernleşme fikrini topluma aşıl原因anlar, bu cemiyet kurucuları olmuştur. İkincisi, cemiyetlerin niteliği ile ilgilidir. Aydınlanmacı fikirlerden esinlenerek ortaya çıkan cemiyetler, genellikle eğitim-kültür alanına yönelmişlerdir. Bu yolla Osmanlı toplumunun dönüşümüne, diğer bir ifadeyle birey olma, bilinçlenme, kimlik oluşturma süreçlerine rehberlik ve aracılık etmişlerdir. Üçüncüsü ise bu cemiyetlerin ağırlıklı olarak Osmanlı coğrafyasının, yüzünü Avrupa'ya çevirmiş olan büyük ticaret merkezlerinde ortaya çıkmış olması şeklinde özetlenebilir.

Bu bilgiler ışığında, Avrupa aydınlanmasının büyük ölçüde etkilediği Osmanlı'daki cemiyetleşme olgusu, ilk olarak Avrupa'yla yakın ilişkiler geliştiren Rumlar arasında ortaya çıkmış; coğrafi olarak da Atina gibi Avrupa'ya daha yakın ve İzmir gibi ticari öneme sahip kentlerde ilk kıpırdanmalar görülmüştür.

1. Osmanlı Coğrafyasında İlk Rum Örgütlenmeleri

Modern anlamda cemiyetleşme hareketinin, Osmanlı bünyesindeki diğer topluluklardan daha erken bir dönemde, 19. yüzyılın ilk yarısında, Rumlar arasında ortaya çıkması¹² bir rastlantı değildir. Zira Osmanlı Rumlarının bir bölümü -en azından devletin batısında toplanmış ve Avrupa'yla ticari ilişkiler geliştirmiş şanslı bir kesimi- hem buldukları coğrafya hem de ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı Batı etkisine daha açık bir konumda olmuş ve aydınlanma hareketinden görece daha fazla etkilenmiştir. Konuyu biraz daha

12 Osmanlı Devleti'nde Müslümanların modern anlamda teşkil ettikleri ilk cemiyet 1861 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir. 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş ise bir nevi Batı akademilerinin Osmanlı'daki bir örneği gibi görüldüğü için bir cemiyetten ziyade, çoğunlukla ilk resmi bilim kurulu veya akademisi olarak kabul edilmektedir. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, (Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987, s. 197-220. Söz konusu iki oluşum da, Osmanlı bünyesindeki Rum örgütlenmelerine göre yine geç bir döneme tarihlenmektedir. Diğer yandan, bir kısım araştırmacı tarafından 1800'lerin başında kurulan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Osmanlı Devleti'nde Müslümanların teşkil ettiği ilk ilmi cemiyet olarak telaffuz edilse de, bu oluşumun cemiyet niteliği taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır. Yine de ilmi bir topluluk olarak kabul gören bu oluşum, Beşiktaş ulema grubu olarak da adlandırılmaktadır. Kazım Yetiş, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 552-553. Gayrimüslim cemaatler içinde de Rumlardan önce cemiyet kurma deneyimi yaşayan bir topluluk çıkmamıştır. Örneğin, Ermenilerin kültürel cemiyet bağlamında ilk örgütlenme deneyimi, 1849 yılında Paris'te kurulan Ararat Cemiyeti olmuştur. İbrahim Kaya, "The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences", *The Armenian Issue and the Jews*, (Sedat Laçiner, İbrahim Kaya), Ankara University Printing House, London-Ankara, 2003, s. 51; Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, Bahar 2007, s. 77-78. Ancak Ermenilerin kurduğu bu cemiyet de, Rum örgütlenmelerine göre daha geç bir dönemde ortaya çıktığı gibi, Osmanlı coğrafyasında da kurulmamıştır.

açarsak; Osmanlı Rum cemaatinin yaşadığı coğrafyanın Batı etkisine daha açık bölgelerinde, 16. yüzyıldan itibaren yer yer sosyal, düşünsel ve kültürel hareketlilikler görülmeye başlanmış; 18. yüzyıl itibariyle de Rumlar ekonomik bir sıçrayış gerçekleştirerek Osmanlı Devleti içinde bir Rum burjuvazisinin oluşmasının önünü açmışlardır.¹³ Devlet kademelerinde yükselen Rumlar, bu süreçte Batı kültürüyle de yakından ilgilenerek devletin Hristiyan unsurları arasında Batı'daki aydınlanma felsefesinin yayılması ve Batı etkisinin artmasında öncü rol üstlenmişlerdir.¹⁴ Diğer yandan, Avrupa'da da aydınlanmacıların, Yunan uygarlığını, Batı uygarlığının temeli ve kültürel kurumlarının kaynağı olarak görmesi, zaman içinde Avrupa'nın, Osmanlı coğrafyasındaki Rumlarla yakından ilgilenmesine yol açmıştır.¹⁵

Böylece, Osmanlı Rumlarının özellikle Batı kültürüyle yakın ilişki geliştiren ve Avrupa'da eğitim gören kesimi ile Avrupa'nın büyük ticaret merkezlerinde yaşayan Yunanlar, bu elverişli ortamdan yararlanarak önce Avrupa'dakilere benzer şekilde, kendi kültürel gelişmelerinin önünü açacak akademiler kurmuşlardır.¹⁶ Bu akademiler, aydınlanma hareketinin doruk noktası olan Fransız Devrimi'nin öğretilerinden etkilendiği için ulusçu ideolojinin Yunan dünyasında yayılmasına aracılık eden kurumlar olmuş; Osmanlı coğrafyasında yaşayan, aralarında tam bir kültürel birliğin olmadığı Rumlar da dâhil olmak üzere bütün Yunan dünyasını ortak bir kimlik etrafında bütünleştirmeye yönelik düşünceler, ilk kez bu kurumlarda belirtmeye başlamıştır. Söz konusu ortak kimlik de ulusçulukla şekillenen Yunan/Helen kimliği olmuştur. Yunan aydınlanmacıları, Yunan kimliğinin etnik bir sıfat olarak yeniden tanımlanmasında dil, din ve tarihsel olgular gibi kültürel öğelerden hareket etmişler; ancak Yunan dünyasındaki -özellikle Osmanlı Rumları açısından- kültürel parçalanmışlık,¹⁷ ulusal uyanışın gerçekleştirilmesi

13 Nikos Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yay., İstanbul, 1988, s. 25-29; Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 2. B. İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 49-50.

14 Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 545.

15 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 35.

16 18. yüzyılda Bükreş ve Yaş'ta kurulan Yunan akademilerinin ardından, Anadolu'nun önemli merkezlerinde de Rum eğitiminin teşvik edilmesi ve Rumlar arasında kültürel gelişimin sağlanması amacıyla akademi tarzında yeni okullar açılmıştır. Bunlar arasında 1803 yılında kurulan Ayvalık Akademisi ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu akademi, Rumlar arasında ulusal bilincin yaratılması için aydınlanma felsefesinin öncelendiği bütün kültürel tasarımları uygulamış ve ulusçu ideolojinin yerleşmesine zemin hazırlamıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2. B., TTK, Ankara, 1999, s. 32; Richard Clogg, *İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History*, The Isis Press, İstanbul, 2004, s. 190-191.

17 Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar, ortak dine mensup bir cemaatin üyeleri olarak din birliğini sağlamış görünse de, özellikle Anadolu'da daha içe dönük ve birbirlerinden kopuk yaşam süren Rum toplulukları arasında dil ve gelenekler bağlamında kültürel farklılaşma söz konusudur. Örneğin, Orta Anadolu Rumları ağırlıklı olarak Türkçe konuşurken, Doğu Karadeniz Rumları *Pontiaka* adı verilen bir Yunan lehçesini iletişim dili olarak benimsemiştir.

için bir eğitim seferberliğini gündeme getirmiştir. Onun içindir ki, bağımsız Yunan devleti ortaya çıktıktan sonra bile, eğitim, hem Yunanistan sınırları içinde hem de dışında ortak kimliğin yegâne anahtarı, *Helenizm* ideolojisinin¹⁸ devamlılığı için en önemli araç olarak görülmüştür.

Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar arasında ortaya çıkan ilk örgütlenmeler, daha çok Avrupa etkisine açık bölgelerde görülmüş ve Yunan aydınlanmasına aracılık eder nitelikte gelişmiştir. Bu nedenle cemiyet bağlamındaki ilk oluşumlara Batı Avrupa'nın akademileri ve cemiyetleri model oluştururken,¹⁹ Yunan aydınlanmasının öncelendiği kültür ve eğitim olgusu, bu oluşumlarda temel amaçlar olarak öne çıkmıştır.

Bu çerçevede Rum dünyasında, eğitimin geliştirilmesine yönelik ilk oluşum olarak Atina'da 1813 yılında kurulan ve Türkçeye *İlim Dostları Cemiyeti* veya *Bilim ve Sanatseverler Cemiyeti* şeklinde çevrilebilecek olan Φιλόμουσοσ

İzmit ve Sakarya civarında da Ermenice konuşan küçük bir Rum topluluğunun varlığı dikkati çekmektedir. Öte yandan din, Rumlar arasında daha kuvvetli bir bağa işaret etse de, Doğu Karadeniz veya Pontus Rumları örneğinde dil, dinden daha çok korunmuştur. Anadolu'nun diğer bölgelerinde Rumlar dinlerinden önce dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya iken, Pontus Rumlarının büyük bir kısmı 15. yüzyıldan itibaren görüntüde İslam'ı kabul ederek gizlice eski inançlarını sürdürmüşlerdir. Gizli Hristiyanlar olarak bilinen bu grubun büyük bir kısmı, Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan sivil özgürlükler çerçevesinde eski dinlerine geri dönmüştür. Bölgesel düzeyde görülen bu kültürel parçalanmışlık, ortak bir Yunan kimliğinin inşası sürecinde ciddi bir engel oluşturmuştur. Rumlar arasındaki kültürel farklılaşmaya dair yapılan çeşitli tespitler için bkz. Speros Vryonis, "The Greeks Under Turkish Rule", *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976, s. 45-58; Abdolonyme Ubicini, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part II, The Raiahs, including the Greeks, Armenians, Latins, Israelites*, London, 1856, s. 59-60; Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, 8. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 367. Gizli Hristiyanlık ile ilgili olarak bkz. R. M. Dawkins, "The Crypto-Christians of Turkey", *Byzantion*, Vol. 8, No: 1, 1933, s. 247-275; Anthony A. M. Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London, 1980, s. 47-48; Anthony A. M. Bryer, "The Pontic Revival and the New Greece", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London, 1980, s. 173-176. Ermenice konuşan Rum toplulukları için bkz. Yorgos İ. Anastasiadis, "Ermenice Konuşan Rumlar: Hay-Hurumlar", (Çev. Frango Karaoğlan-Elçin Macar), *Toplumsal Tarih*, S. 156, C. 26, Aralık 2006, s. 38-43.

18 Türkçede genel olarak Grek uygarlığını çağrıştıran Helenizm kavramı, Yunancada geniş bir anlama sahiptir. Çağdaş Yunanca sözlükte "dünyada yaşayan Yunanların hepsi, Yunan ulusu" olarak tanımlanan Helenizm, bu anlamıyla bir ideolojiden ziyade, insan topluluğunu nitelemektedir. Ayrıca, "Yunan kültürü ve bu kültürün taşıyıcısı olan bütün Yunanlar" şeklinde bir tanımlı da olan Helenizm kavramı, Helen/Yunan ulusunu ve kültürünü ifade etmesinin yanı sıra, bu çalışmada siyasal ve kültürel boyutları olan bir ideoloji anlamında kullanılmıştır. Helenizm'in tanımı için bkz. Georgios Babiniotis, *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, 3. B., Kentro Leksilogias E.R.E., Athina, 2008, s. 589.

19 Vassiadis, a.g.e., s. 40.

Εταιρεία/ Filomousos Eteria²⁰ örnek gösterilebilir.²¹ Bu cemiyet, bilim yoluyla Yunan aydınlanmasına katkı sağlama amacını güderek bir bakıma Antik Yunan akademilerini canlandırma misyonu üstlenmiştir. Bu doğrultuda Atina’da bir bilim okulu oluşturan cemiyet, Yunanların fikri gelişimini incelemiş ve arkeolojik eserlerin korunması üzerine de çalışmalar yapmıştır.²² Ancak Yunan bağımsızlık mücadelesinin başlamasıyla cemiyetin yanı sıra okul da faaliyetlerini sona erdirmiştir. Her ne kadar kısa ömürlü de olsa, *İlim Dostları Cemiyeti*, toplum eğitimi konusunda devletten ve Patrikhane’den bağımsız, yani özel ve laik bir girişim olması açısından Osmanlı coğrafyasındaki Rumların kültürel bağlamda cemiyetleşme hareketine öncülük etmiştir.²³

Yunan bağımsızlığı öncesinde Osmanlı Rumları arasında ortaya çıkan bir diğer örgütlenme faaliyeti de, Anadolu topraklarında görülmüştür. Özellikle İzmir, bu bağlamda, Anadolu’nun başka bölgeleriyle kıyaslanamayacak bir toplumsal örgütlenme niteliğiyle ön plandadır.²⁴ Kentin, toplumsal dönüşüme katkı sunan kendine özgü sosyoekonomik dinamikleri ve ileri seviyede gelişmişliği, İzmir Rumları arasında, başkentteki Rumlardan çok daha önce bir sosyal hareketliliğinin ve buna bağlı olarak cemiyetleşme olgusunun doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan İzmir’de ortaya çıkan ilk Rum cemiyetleri, 19. yüzyıl boyunca hem İstanbul’da hem de Anadolu’da yayılan cemiyetleşme hareketinin öncüleri olarak kabul edilebilir.

Bu çerçevede, 1818 yılında İzmir’de kurulan *İyonya Kulübü* (Ιωνική Λέσχη/ İoniki Leshi) bir kısım araştırmacı tarafından Anadolu Rumlarının ilk kültür cemiyeti olarak addedilmektedir. Ancak *Helen Kulübü* (Ελληνική Λέσχη /Elliniki Leshi) olarak da nitelendirilen *İyonya Kulübü*’nün eğitimle ilgili faaliyetleri hakkında yeterli bilginin bulunmayışı ve aynı yıl İzmir’de kurulan *Helen Ticaret Kulübü* (Ελληνική Εμπορική Λέσχη /Elliniki Emporiki

20 Cemiyetin adında geçen Yunanca “Μοῦσαι-Μοῦσες” kavramı, “Müzler” ya da “Musalar” olarak Türkçeye çevrilebilir. Müzler, Antik Yunan mitolojisinde sanat ve bilimle ilişkilendirilen dokuz ilham perisine verilen addır. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 12. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 208-209. Antik Yunan akademilerinde bilimin ve sanatın koruyucuları olarak görülen Müzlere kutsiyet atfedilmiş ve bu akademiler, “Müzler/ Musalar Evi” olarak da nitelendirilmişlerdir. Helenistik dönemde İskenderiye’de kurulan Mouseion, bu duruma örnek gösterilebilir. Mansel, *a.g.e.*, s. 414, 526. 19. yüzyılda Yunan cemiyetlerinin veya okullarının isimlerinde “Müzler Evi” ya da “Müz severler/Müz dostları” şeklinde ifadelere rastlanması da, bunların Antik Yunan’la bağ kurarak Yunan aydınlanmasına hizmet ettiklerini ve bilim ve sanat içerikli faaliyet alanları oluşturduklarını göstermektedir. Ayvalık Akademisi’nin bir diğer adı olan Ellinomouseion ve yukarıda bahsedilen Filomousos Eteria, bu okul ve cemiyetlere örnek verilebilir.

21 Vassiadis, *a.g.e.*, s. 43. Filomousos Eteria adlı cemiyetin aynı ismi taşıyan bir muadili de Viyana’da 1814 yılında kurulmuştur. Yunan bağımsızlık mücadelesi sırasında Yunanistan’da geçici devlet başkanlığını üstlenecek olan İoannis Kapodistrias tarafından kurulan bu cemiyet, Yunanistan çapında okul sayılarını artırma yoluyla kapsamlı bir eğitim projesi geliştirmeyi amaçlamıştır. Ubcini, *a.g.e.*, s. 86-87.

22 Vassiadis, *a.g.e.*, s. 43.

23 *A.g.e.*, s. 43-44.

24 Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia: 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthokses Koinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Pedio, Athina, 2013, s. 331-332.

Leshi) veya diğer adıyla *Helen Kulübü* ile isim yönünden gösterdiği özdeşlik, *İyonya Kulübü*'nün *Helen Ticaret Kulübü*'nden farklı bir oluşum olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu nedenle *İyonya Kulübü*'nün Anadolu topraklarında kurulmuş ilk Rum kültür cemiyeti olup olmadığı tartışmalıdır.

Nitekim konuya ilişkin Yunan araştırmacıların da farklı tespitleri bulunmaktadır. Vassiadis, 1818'de kurulan *İyonya Kulübü*'nün edebi amaçlar taşıdığını, kulübün sonradan *Helen Kulübü* (Elliniki Leshi) olarak adlandırıldığını ve Yunan ayaklanmasının ardından ortadan kalktığını ifade etmektedir.²⁵ Keza başka bir çalışmada da *İyonya Kulübü*'nün 1818'de kurulduğu, sonradan *Helen Kulübü* olarak nitelendirildiği ve kulübün önemli bir toplumsal rol üstlendiği ifade edilmiştir.²⁶ Ancak Solomonidis, çeşitli yönleriyle İzmir Rumlarını incelediği "...*Tis Smyrnis*" adlı eserinde, *Helen Kulübü* (Elliniki Leshi) başlığı altında, *Helen Ticaret Kulübü*'nü (Elliniki Emporiki Leshi) ele almıştır. Solomonidis, *Helen Ticaret Kulübü*'nün genel bir tanıtımını yaparak, kulübün 1818 yılındaki kuruluşundan, faaliyetini sona erdirdiği 1922 tarihine kadar geçirdiği evrelerden ve aldığı farklı isimlerden de bahsetmiştir. Bu çerçevede *Helen Ticaret Kulübü*'nün başlangıçta *İyonya Kulübü* adını aldığını, 1842'den sonra *Grek Kulübü* (Γραικική Λέσχη/ Graikiki Leshi) ve daha sonra 1922'ye kadar *Helen Kulübü* olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.²⁷ Keza 1849 tarihli bir İzmir Rum gazetesinde de "*İzmir'in Grek Kulübü*" başlığı altında, bahsi geçen ticaret kulübünün nizamnamesine yer verilirken, nizamname maddelerinin *İyonya Kulübü*'nün ilkeleri olduğu ve ayrıca kulübün sembolünde de Antik İyonyalıları simgeleyen "*İones*" isminin bulunduğu dikkati çekmektedir.²⁸ Bu bilgiler ışığında, *İyonya Kulübü* ile *Helen Ticaret Kulübü*'nün aynı cemiyetler olabileceği varsayımı daha kuvvetli görünmektedir.

İktisadi, ticari veya mesleki bir oluşum olarak addedilebilecek olan *Helen Ticaret Kulübü*'nün varlığı, yerel ve sosyoekonomik faktörlerin de Osmanlı Rum dünyasındaki örgütlenmeleri etkilediğini ortaya koyar niteliktedir. Her ne kadar bu kulüp, sistematik bir gelişim göstermese de,²⁹ hem genel olarak Rumların cemiyetleşme hareketine hem de onların mesleki örgütlenmelerine örnek teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

25 Vassiadis, *a.g.e.*, s. 44.

26 Athanasios Papadimitropoulos, "Ekpaidefsi stin Periohi tis Smyrnis", *Naftiki Epitheorisi*, Tomos 172, Tevhos 582, Athina, 2012, s. 119.

27 Hristou Sokr. Solomonidi, (*Synoikies, Dromoi, Peripatoi, Apokries, Pasha, Zografoi, Leshes, Horoi, Athlitismos, Melis, Glossario, Diafora*) *Tis Smyrnis*, Athina, 1957, s. 83, 86-87. Helen Ticaret Kulübü'nün zaman içinde aldığı farklı isimlere yönelik benzer bilgiler için bkz. Aimilia Themopoulou, "O Eksastismos Mias Mikrasiatikis Polis: To Paradeigma tis Smyrnis", *Hamenes Patrides: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou*, Ta Nea, 2002, s. 60.

28 *Efimeris tis Smyrnis*, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 1.

29 Helen Ticaret Kulübü, zaman içinde bölünmeler ve geçici kesinti dönemleri yaşamıştır. Ancak isim değişiklikleri, üye kayıpları, çözümler ve kapatılmalarına rağmen kulüp, 1922'ye kadar İzmir'in sosyal hayatının merkezini oluşturmuştur. Kyriaki Mamoni-Lida İstikopoulou, *Somateiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia (1861-1922)*, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2006, s. 126-127.

Nizamnamesinde İzmir'in Rum tüccarları arasında dayanışma sağlamak, ticari çıkarları gözetmek, ticari işlemleri kolaylaştırmak, hayırseverlik görevlerini yerine getirmek ve toplumsal sınıf gözetmeksizin meslek gruplarına yardımcı olmak³⁰ gibi kuralların yer aldığı *Helen Ticaret Kulübü*'nün, ticari faaliyetlerin yanı sıra hayırseverlikle ilgili amaçlara da yöneldiği görülmektedir. Kulübün hayırseverlikle ilgili geniş bir faaliyet alanına rastlanmasa da, kulüp merkezinin salonlarındaki duvarları süsleyen kültürel ve sosyal yardımlaşma içerikli yazıların varlığı³¹ ve Aralık 1818'de çıkan büyük bir yangından dolayı, kuruluşunun henüz ilk günlerinde kulüp üyelerinin yangınzedelerin yardımına koşmak gibi bir eylemde bulunması,³² cemiyetin yardımseverlik boyutu kapsamında değerlendirilebilir. Ancak bununla birlikte kulübün, 1840'lardan itibaren eğitime veya kentin diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet göstermekten ziyade, yalnızca eğlenceye dönük etkinliklerde bulunduğunu ifade eden araştırmalar da mevcuttur.³³

Her ne olursa olsun *Helen Ticaret Kulübü*, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve birçok kente yayılan ticaret odalarının, tam anlamıyla olmasa da, bir nevi prototipi olarak düşünülebilir. Genel ve özel ticari çıkarları gözetme yönüyle ticari, ticaretle uğraşan meslek dallarını bünyesinde toplama yönüyle mesleki, tüccarlar arasında sağladığı mesleki dayanışma, iş kolaylaştırma ve yardımlaşma yönüyle de iktisadi ve hayırsever bir oluşum olarak nitelendirilebilecek olan *Helen Ticaret Kulübü*, aynı zamanda İzmir Rum burjuvazisinin toplanma yeri ve sosyalleşme merkezi olma vasıflarını da üstlenmiştir.

Helen Ticaret Kulübü'nün, Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar arasında, özellikle sosyokültürel nitelikteki örgütlenmelere göre oldukça erken bir dönemde varlık göstermesi, cemiyetleşme olgusunun her bölgede farklı bir gelişim sergilediği ve bu olguyu, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ile bölgenin ihtiyaçlarının belirlediği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan İzmir Rumları, bölgedeki ticari gelişimin de etkisiyle, başkentteki soydaşlarından çok daha önce cemiyet kültürü ile tanışmışlardır. Buradaki ekonomik gelişim, bir süre sonra kültürel oluşumların ortaya çıkmasını da tetiklemiştir.

2. Osmanlı Rumları Arasında Cemiyet Kültürünün Yayılması

Cemiyetleşme bağlamında Atina ve İzmir'de görülen ilk kıpırdanmaların ardından, Osmanlı Rumlarının yaşadığı hemen her bölgede cemiyetlerin vücuda gelmeye başlaması ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu olgunun bir "*cemiyet çılgınlığına*"³⁴ dönüşmesi, aslında sistematik birtakım gelişmelerin

30 *Efimeris tis Smyrnis*, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 1.

31 *Efimeris tis Smyrnis*, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 2; Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 83.

32 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 83.

33 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 127.

34 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Rumları arasında cemiyet kültürünün

sonucudur. Bu gelişmelerin çıkış noktası ise bağımsız Yunan devletinin kurulmasıdır.

1821 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanmayla başlayan Yunan bağımsızlık mücadelesi ve neticesinde Yunan devletinin kurulması, uzun vadede özellikle İstanbul ve Anadolu Rumlarının kaderinde belirleyici olmuştur. Her şeyden önce bağımsız bir Yunan devletinin ortaya çıkması, Rumlarda, bağlı buldukları Patrikhane dışında ikinci bir otoritenin varlığı düşüncesini şekillendirmiştir. Her ne kadar Rumlar, coğrafi temelde farklı kültürel ve sosyoekonomik gelişimler sergilese de, ulusal uyanış ve toplumsal bütünleşme bağlamında Yunan devletinin ortaya çıkışı önemli bir aşamayı teşkil etmektedir.

Yunan devletinin kurulmasıyla ulusal uyanışın ilk aşamasını gerçekleştiren aydınlanmacı Yunanlar, bu evreden sonra dikkatlerini İstanbul ve Anadolu Rumları üzerine çevirmişler ve Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan Rumların ulusal bilinç kazanması için çalışmalara başlamışlardır. Yunan devletinin birkaç kanaldan gerçekleştirdiği bu çalışmalarda, esas olgu, devletin resmi ideolojisi olan Helenizm'in yayılmasıdır. Böylece, resmi ideolojinin "esaret altında" ve "kurtarılmayı bekleyen Yunanlar"³⁵ olarak nitelendirdiği Rumlar, ulusal bilinç kazanarak *Helenleşecek* ve tek bir devlet çatısı altında, *Büyük Yunanistan* idealinde birleşecektir. Bu çerçevede, Helenizm'in uygulama sahası olarak görülen İstanbul ve Anadolu'da Yunan dilinin yaygınlaştırılması ve Anadolu Rumlarının özellikle Türkçe konuşan kesimine Yunan dilinin öğretilmesi şeklinde başlayan bilinçlendirme programı, Osmanlı coğrafyasında Helenizm'in yayılması çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Eğitimin toplum dönüşümünde üstlendiği öncü rol de hesaba katıldığında, Helenizm'in Anadolu'daki temel hedeflerinden biri Rum eğitimini güçlendirmek olmuştur. Zira iyi bir eğitim, kültürel sermayenin de en temel özelliklerinden biridir.³⁶

Bu doğrultuda, Atina Üniversitesi'nin 1837 yılındaki kuruluşu, Helenizm ideolojisinin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesi bağlamında önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Yeni devletin kamu hizmetlerinde kullanılacak eğitimli insan gücünü karşılamak ve Batı kültürünü Doğu'ya taşımak gibi bir misyon üstlenen üniversite,³⁷ Yunan ulus kimliğinin yaratılmasında ve Helenizm

hızla yayılması ve birçok cemiyetin kurulması, Yunan literatüründe cemiyet çılgınlığı (συλλογομανία/sylogomania) olarak nitelendirilmiştir.

35 Yunanistan devleti kurulduğu sırada, soy bağı itibarıyla Yunan olup, bu devlet sınırları dışında kalan kimseler dış Yunanlar olarak adlandırıldığı kadar, Yunan tarih yazımında, özellikle Osmanlı egemenliğinde kalan Rumları nitelemek için seçilen kavram "*Esaret Altındaki Helenizm (Αλύτρωτος Ελληνισμός/Alytrotos Ellinismos)*" olmuştur. Maria N. Vaianni, *Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900*, Ekdoseis Enoseos Smirneon, Athina, 2003, s. 15-16.

36 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s. 23.

37 K. Th. Dimaras, *Ellinikos Romantismos*, Ermis, Athina, 2009, s. 348-349; Paschalis M. Kitromilides, "Imagined Communités and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly*, No. 19, 1989, s. 166-167.

ideolojisinin yayılmasında temel rol oynamıştır. Yunan devletinin Osmanlı coğrafyasındaki Rumlara yönelik geliştirdiği bilinçlendirme programının da en önemli kanallarından biri bu üniversite olmuştur. Zira Yunanistan'ın Osmanlı Rum okullarında öğretmenlik yapması için görevlendirdiği Yunan vatandaşları, bilinçli bir tercih sonucu, Atina Üniversitesi'nden mezun ve dolayısıyla Helenizm ideolojisinin yılmaz savunucuları olan kişilerden oluşmuştur. Bu öğretmenler, Rumlar arasında ulusal ideolojinin yayılması ve yerleştirilmesi için etkin bir şekilde çalışmışlardır.³⁸ Benzer şekilde Osmanlı Devleti sınırları içinde, Rumların eğitim aldığı kurumların, ağırlıklı olarak ilk ve orta düzeyde öğretim yapan okullar olması, yükseköğrenim için birçok Rum'u, Atina Üniversitesi'ne yöneltmiştir. Bu kurumdan mezun olan Osmanlı Rumları da, üniversitenin "*Batı kültürünü Doğu'ya taşıma*" misyonundan etkilenerek ülkelerine döndüklerinde, bağımsız Yunan devletinin siyasi ideolojilerinin birer taşıyıcısı olarak Yunan ulusçuluğu ve Helenizm'in Anadolu'da yayılması çabalarına aracılık etmişlerdir.³⁹ Bu misyon, yalnızca belirli yaş gruplarını hedef alan okullar aracılığıyla değil, aynı zamanda Rum toplumunun geneline yayılan eğitim-kültür cemiyetleri vasıtasıyla da yürütülmüştür. İlerleyen süreçte Osmanlı coğrafyasında Rumların yaşadığı hemen her bölgede hızla çoğalan cemiyetler, Rum halkının Yunan ulus bilincine sahip modern vatandaşlara dönüşmesi için eğitim faaliyetlerinden spor, müzik, tiyatro gibi çeşitli kültürel aktivitelere kadar çok yönlü çalışmalarda bulunmuşlar, yöneldikleri faaliyet alanı ne olursa olsun, Helenizm'in başarıya ulaşması konusunda hedef birliği sağlamışlardır.

Söz konusu eğitim-kültür cemiyetleri arasında yine İzmir'de 1838 yılında ortaya çıkan bir oluşumun ayrı bir yeri vardır. İzmir Evangeliki Okulu'nun⁴⁰ kütüphanesini düzenlemek için bir araya gelen bir grup genç tarafından oluşturulan *Mouseion Cemiyeti*,⁴¹ Rumların Anadolu'daki ilk ilmi cemiyeti olarak

38 Vassiadis, *a.g.e.*, s. 34.

39 Vassiadis, *a.g.e.*, s. 33-34; Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, 2. B., Centre for Asia Minor Studies, Athens, 1992, s. 46.

40 Ευαγγελική Σχολή/Evangeliki Sholi. Türkçeye Evangeliki Mektebi veya Evangeliki Okulu olarak geçmiştir. İzmir'de 18. yüzyılın başlarında yılında kurulan okul, 1922'ye kadar İzmir Rumlarının köklü eğitim kurumlarından biri olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Ath. Palaiologou, *İmerologion tis Anatolis: Politeiografikon kai Filologikon tou Etous 1883*, Etos Deferon, Typois Thrakis, en Konstantinoupolei, 1882, s. 74; Stavros Th. Anestidis, "İ Paideia kai o Politismos", *Hamenes Patrides: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou*, Ta Nea, 2002, s. 92.

41 Μουσειον (Ελληνικόν Μουσειον)/Mouseion (Ellinikon Mouseion). Bu cemiyet, tıpkı Filomousos Ateria'da olduğu gibi yine Yunan mitolojisinde yer alan Müzlere atfen Mouseion adını almıştır. Cemiyetin seçtiği isimle bağlantılı olarak Amaltheia adlı İzmir Rum gazetesinde ele alınan bir makalede, Yunan mitolojisinde bellek tanrıçası Mnimosyni'nin kızları olarak anılan Müzlerden bahsedilerek, Mouseion Cemiyeti bu Müzlerle ilişkilendirilmiştir. İ. İsidoridis Skylissis, "İ Genesis tis Efim. Amaltheias", *Amaltheia*, 25 (7) İouliou 1888, Etos N', Arith. 4193, s. 1. Keza Mouseion Cemiyeti'nin ilerleyen süreçte çıkardığı, bir nevi bilimsel yayını niteliğindeki dergisinde yer alan bir başka makalede de, Antik Yunan'da akademi anlamında kullanılan ve Müzlere atfen Mouseion adını alan kurumlardan bahsedilmiş, İzmir Mouseion'u ile karşılaştırma yapılarak İzmir'in ve İzmir Mouseion'unun önemi vurgulanmıştır. Dionysiou Markopoulou, "Peri Mouseion kai

kabul edilmektedir. Avrupa'daki benzer oluşumlardan etkilenerek kurulan cemiyetin adı Türkçeye müze olarak çevrilebileceği gibi, *mouseion* kavramının içerdiği geniş anlam ve cemiyetin niteliği dolayısıyla kültür merkezi, ilim yuvası veya ilim evi şeklinde de tercüme edilebilir. Zira cemiyet, bir nevi akademi işlevi üstlenmiştir. Amacını, ticari, edebi ve ahlaki konularda fikir alışverişinde bulunmak ve çeşitli dersler vermek suretiyle üyelerinin fikri gelişimini sağlamak şeklinde belirten cemiyet,⁴² 1853'te *Filologikon Mouseion* (Φιλολογικόν Μουσεῖον)⁴³ adını almış ve bu tarihten itibaren amacını, seçme gazeteleri, bilimsel dergileri ve Avrupa kitaplarını okuma yoluyla yararlı bilgileri yaymak, toplum yararına ders vermek ve böylece aydın ve eğitilmiş bireyler yetiştirmek olarak belirlemiştir.⁴⁴ Cemiyet, 1873'te yine bir isim değişikliğine giderek *Evangeliki Okulu'nun Müzesi ve Kütüphanesi* (Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Ευαγγελικῆς Σχολῆς/ Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis) adını almış ve 1888 yılından itibaren görevini Evangeliki Okulu'nun mütevelli heyetine devretmiştir.⁴⁵

Yalnızca edebi konularda değil, aynı zamanda arkeoloji, epigrafi ve nümismatik alanında da çalışmalar yapan *Mouseion*, 35 bin ciltlik eser ve 180 nadir el yazmasının bulunduğu bir kütüphanenin yanı sıra, seramikler, çömlekler, kabartmalar, mermer heykeller ve yazıtlar gibi yaklaşık 3000 parçadan oluşan bir arkeoloji müzesi oluşturmuş ve çoğunluğu Anadolu menşeli olmak üzere 15 bin sikkeden oluşan bir nümismatik koleksiyonunu bünyesinde toplamıştır.⁴⁶ Aslında oluşturulan bu müze, geçmişle bağ kurma yoluyla bir anlamda Rumların ulusal uyanışına, dolayısıyla Helenizm'e hizmet etmiştir. Ayrıca Yunan entelektüel camiasından seçkin isimlerin yanı sıra, Avrupa'nın saygın bilim adamları ve devlet adamlarına da fahri üyelikler vererek zengin bir üye profili çizen *Mouseion*,⁴⁷ çok yönlü çalışmaları ve Yunan kültür dünyasına sunduğu katkı ile önde gelen Rum cemiyetleri arasında yerini almış, ilerleyen süreçte kurulan eğitim-kültür cemiyetleri için de bir model olmuştur. Cemiyetin mühründe kullanılan yanan kandil simgesi⁴⁸ ise aydınlanmayı sembolize ettiği için birçok Rum eğitim-kültür cemiyeti tarafından aynen benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Vivliothikon para tois Arhaiois Ellisi kai peri tou en Smyrni Mouseiou kai tis Vivliothikis tis Evangelikis Sholis", *Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis*, Periodos Triti, Etos Proton kai Defteron 1878-9 kai 1879-80, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1880, s. 1-33.

42 Anestidis, *a.g.m.*, s. 92.

43 Türkçeye Edebiyat Evi şeklinde çevrilebilir.

44 *Amaltheia*, 24 Dekemvriou 1853, Etos ΙΣ', Arith. 775, s. 4.

45 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 76, 79.

46 Anestidis, *a.g.m.*, s. 92-93. Cemiyetin el yazmaları koleksiyonuna yönelik oluşturduğu katalog için bkz. A. Papadopoulou tou Kerameos, *Katalogos ton Heirografon tis en Smyrni Vivliothikis tis Evangelikis Sholis*, Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Typografeion o Typos, Smyrni, 1877.

47 Cemiyetin fahri üyelerinin bir listesi için bkz. *Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis*, Periodos Deftera, Etos Defteron kai Triton 1876-1878, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1878, s. λ'-λστ'.

48 Hristos Sp. Soldatos, *Ī Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)*, Tomos A', Athina, 1989, s. 140.

Mouseion, Yunanistan devleti kurulduktan sonra Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan ilk Rum eğitim cemiyeti olarak önem arz etmekle birlikte, asıl olarak kültürel Helenizm'in, cemiyet temelinde uygulama sahasına taşınmasının ilk örneğidir. Bu bağlamda cemiyetin, Yunan resmi ideolojisi ile Rumlar arasında bir köprü vazifesi üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bununla birlikte, cemiyetin çalışmaları Osmanlı Devleti'ndeki bütün Rumları kapsayacak nitelikte olmaması, daha dar bir çevreye sınırlı kalmıştır.

Bu nedenle Osmanlı başkentinde ortaya çıkan ve kuruluşu nispeten daha geç bir döneme tarihlenen *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως /Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos),⁴⁹ nam-ı diğer *Syllogos*, Osmanlı Rumlarının geneline yayılacak bir eğitim seferberliği başlatmıştır. 1861 yılında kurulan *Syllogos*, öncülü olan İzmir *Mouseion*'undan etkilenmekle birlikte, çalışma modeli olarak Atina'da 1836 yılında kurulan *Maarifperver Cemiyet* (Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία / Filekpaideftiki Eteria)'i örnek almıştır.⁵⁰

Yunanistan'da özel bir eğitim girişimi olarak önemli bir figürü temsil eden *Maarifperver Cemiyet*'in model seçilmesinde, hiç şüphesiz, bütün Yunan dünyasında eğitimin yaygınlaştırılması, ulusal bilincin yerleştirilmesi ve soydaş unsurlar arasında bağ kurarak dayanışma olgusunun pekiştirilmesi konusunda cemiyetin gösterdiği başarı etkili olmuştur. Zira *Maarifperver Cemiyet*, yeni Yunan devletinin en önemli ihtiyacının, halkın temel eğitimi ve özellikle kadınların eğitimi olduğu düşüncesinden yola çıkarak Atina'da kurduğu okulların yanı sıra, İstanbul ve Anadolu Rumlarıyla da ilişki kurmuş, Osmanlı coğrafyasındaki soydaşlarının, özellikle Rum kız çocuklarının, Yunanistan'da cemiyetin okullarında eğitim almasını sağlamıştır.⁵¹ Cemiyetin, maddi olanakları yeterli olmayan çocuklara sağladığı burslar ve yurt imkânı, Anadolu'da birçok Rum ailenin çocuklarını eğitim için Yunanistan'a göndermesine olanak tanımıştır.⁵² Kadın eğitimi üzerine yoğunlaşan *Maarifperver Cemiyet*'in Yunanistan'da kurduğu kız okullarında yetişen öğrenciler, mezun olduklarında birer öğretmen olarak hem Yunanistan içinde hem de Anadolu coğrafyasında, Karadeniz'den İç Anadolu'ya kadar çeşitli bölgelerde görev yapmışlardır. Bu öğretmenler, Osmanlı Rum okullarının eğitsel ve kültürel gelişiminde aktif rol oynadıkları gibi, Rumlar arasında Yunan dilinin ve ulusal ideolojinin yayılması misyonunu da üstlenmişlerdir.⁵³ Böylece cemiyet, hem temsilcileri hem de kurduğu

49 Kaynaklarda Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi olarak da geçmektedir. Örnek olarak bkz. Haris Eksertzoglou, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, (Çev. Foti Benlisoy – Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

50 Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları: Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (Çev. Devrim Evci), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 247, 291. Vassiadis de, Rumların kültürel bağlamda cemiyetleşme hareketine en büyük etkiyi Maarifperver Cemiyet'in yaptığını ifade etmektedir. Vassiadis, *a.g.e.*, s. 44.

51 Vaianni, *a.g.e.*, s. 18, 29, 33-34; Augustinos, *a.g.e.*, s. 247.

52 Augustinos, *a.g.e.*, s. 248; Vaianni, *a.g.e.*, s. 121.

53 Katerina Dalakoura, Sidiroula Ziogou-Karastergiou, *İ Ekpaidefsi ton Gynaikon, Oi Gynaikon*

okullardan yetişen öğretmenler vasıtasıyla İstanbul ve Anadolu'da Helenizm'in yayılmasına katkı sağlamıştır.

Maarifperver Cemiyet'in çalışmaları, İstanbul'da *Syllogos*'un vücuda gelmesinde oldukça etkili olmuştur. Tanzimat döneminin koşulları da göz önünde bulundurulsa, İstanbul Rumları, reformların sunduğu kısmi özgürlük zemininden yararlanmayı bilmişlerdir.⁵⁴ Ancak en önemlisi, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında kayda değer gelişmeler yaşansa da, bunların Rumlar açısından yetersiz seviyede kalması ve *Maarifperver Cemiyet*'in bir özel girişim olarak eğitimde ve Yunan dünyasını birbirine bağlama konusunda yakaladığı başarı, İstanbul'daki Rum aydın sınıfını harekete geçirmiş ve Rumlar açısından kültürel aydınlanmanın belki de en önemli figürü olan *Syllogos* böylece doğmuştur. *Syllogos*, örnek aldığı *Maarifperver Cemiyet* gibi, Rumlar arasında eğitimin yaygınlaştırılması için çok yönlü çalışmalar yapmaya soyunmuş ve bu çalışmalarla Osmanlı Rumları arasında adeta bir eğitim bakanlığı görevi üstlenerek⁵⁵ Rum eğitim sisteminin, merkezi koordinasyon altında bir bütünlük içinde gelişmesini sağlamıştır.⁵⁶ Ayrıca Patrikhane'nin denetiminden uzak, seküler bir duruş sergileyen cemiyet, faaliyetlerini de bu çerçevede sürdürmüştür.⁵⁷

Bir eğitim ve kültür cemiyeti olarak *Syllogos*'un seçtiği amblem bile aydınlanmayı sembolize eden, yanan kandil simgesi olmuştur.⁵⁸ Kurulduğu andan itibaren sistematik bir ilerleme kaydederek Anadolu'nun en ücra köşesine kadar Rumların yaşadığı her yerde eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine girişen *Syllogos*, filoloji ve arkeoloji, bilim ve doğal bilimler, eğitim, toplumsal ahlak ve güzel sanatlar olmak üzere beş komisyon halinde çalışmalarını sürdürmüştür;⁵⁹ Anadolu ve Rumeli'deki Rum okulları için ders kitapları ve

stin Ekpaidefsi (18os-20os ai.), Koinonikoi, İdeologikoi, Ekpaideftikoi Metashimatismoi kai i Gynaikieia Paremoasi, Athina, 2015, s. 70, 76.

- 54 Tanzimat döneminde siyasi amaçlı örgütlenmeler dışında, kanuni bir dayanağı olmasa bile örfi olarak dernek kurma hakkı izne bağlanmıştır. Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 201. Ancak bu dönemde cemiyetlerin kurulmasına ilişkin yasal bir mevzuat olmadığından, ortaya çıkan oluşumların devletten izin alma yoluyla kurulup kurulmadıklarına dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.
- 55 İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele alan ve cemiyetin İstanbul ve Anadolu'daki Rumlar için resmen olmasa da fiilen bir eğitim bakanlığı görevini üstlendiğini dile getiren bir çalışma için bkz. Tatiana Stavrou, *O En Konstantinoupolei Ellinikos Filologikos Syllogos: To Ypourgeion Paideias tou Alitrotou Ellinismou*, Athina, 1967.
- 56 Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 102-103.
- 57 Çağla D. Tağmat, "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllogos (1861-1923)", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2015, Sayı: 13, s. 111-112.
- 58 Benzer şekilde yanan kandil simgesini amblem olarak kullanan bir cemiyet de yukarıda bahsedilen Mouseion Cemiyeti'dir. Eğitimle ilgili birçok oluşumda aynı simgeye rastlanması, cemiyetlerin birbirlerinden etkilendiklerini göstermektedir. Bu bağlamda *Syllogos*'un, öncülü olan İzmir cemiyeti Mouseion'dan esinlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.
- 59 *Praktika tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos*, 19 Maiou 1880, Tomos IE', 1880-81, Typois S. İ. Voutyra, en Konstantinoupolei, 1884, s. 24.

müfredatlar hazırlamış, okullara gönderdiği müfettişler aracılığıyla da bir denetim mekanizması oluşturmuştur.⁶⁰ Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Rum cemiyet ve cemaatleri ise eğitim kurumlarının desteklenmesi veya amaçlarının gerçekleştirilmesi için yardım talep ederek *Sylogos*'a raporlar göndermişlerdir.⁶¹

Sylogos'un Rum dünyası açısından büyük önem taşıyan faaliyetlerinden ve 1860'lara kadar sakin seyreden cemiyetleşme olgusunu *cemiyet çılgınlığına* çeviren fitili ateşlemesinden dolayı, cemiyetleşme hareketinde genel olarak İstanbul merkezli bir anlatım tercih edilmektedir. Zira *Sylogos*'un kurulmasının ardından, İstanbul'un hemen her semtinde farklı türlerde birçok cemiyet ortaya çıkarken, cemiyetleşme olgusu, İstanbul Rum Ortodoks cemaatinin hâkim kültürel göstergesi durumuna gelmiştir.⁶²

Ancak Anadolu'da da Rumların yaşadığı hemen her bölgede eğitim-kültür cemiyetlerinden, sosyal yardımlaşma cemiyetlerine, kadın cemiyetlerinden, ticari ve mesleki cemiyetlere ve hatta spor cemiyetlerine kadar çok geniş bir yelpazede örgütlenme faaliyetleri görülmüştür. Anadolu'da kurulan bu cemiyetler, kendi dinamiklerinin ve ihtiyaçlarının belirlediği bir çerçeve içinde geliştirse de, İzmir'in öncü cemiyetlerinin yanı sıra, Atina menşeli *Maarifperver Cemiyet* ile İstanbul'daki *Sylogos*, Rumlar arasında cemiyet kültürünün yayılmasına katkı sağlamışlardır.

Rumlar arasında cemiyetleşmenin hızlanmasına ve Helenizm'in yayılmasına aracılık eden Atina merkezli bir oluşum da, yukarıda bahsedilenlere göre geç bir dönemde kurulan, ancak özellikle Anadolu Rumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan *Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti* (Σόλλογος των Μικρασιατών "H Ανατολή" / *Sylogos ton Mikrasiaton* "İ Anatoli")'dir. Kurucuları arasında Margaritis Evangelidis⁶³ ve Pavlos Karolidis⁶⁴ gibi Anadolu kökenli Rum aydınlarının yer aldığı cemiyet, öncelikli olarak Anadolu ve Ege

60 Tağmat, a.g.m., s. 114.

61 Eksertzoglou, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati*, s. 54; *Praktika tou Ellinikou Filologikou Sylogou Konstantinoupoleos*, 19 Maiou 1880, Tomos IE', s. 26-28.

62 Haris Eksertzoglou, "İ Syngrotisi tou Dimosiou Horou stin Konstantinoupoli tou 19ou Aiona", *O Ekso-Ellinismos: Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922 Pneumatikos kai Koinonikos Vios*, Epistimoniko Symposio (30 kai 31 Oktovriou 1998), Etaireia Spoudon Neoellinikou Politismou Kai Genikis Paideias, s. 18. İstanbul'da kurulan Rum cemiyetleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Çağla Derya Tağmat, *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

63 Erdek (Kyzikos) - Çakılıköy (Mihaniona) doğumlu Margaritis Evangelidis, Atina Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yapmış ve Anatoli Cemiyeti'nin 1925 yılına kadar başkanlığını yürütmüştür. Biyografisi için bkz. "Margaritis Evangelidis", *Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Sylogou ton Mikrasiaton Anatolis*, Tomos Evdomos, en Athinais, 1910, s. 321-331.

64 Kayseri - Endürlük (Andronikio) doğumlu Pavlos Karolidis, Atina Üniversitesi'nde tarih profesörlüğünün yanı sıra, II. Meşrutiyet yıllarında Meclis-i Mebusan'da İzmir mebusu olarak görev yapmıştır. Biyografisi için bkz. Vangelis Kechriotis, "Atina'da Kapadokyalı, İzmir'de Atinalı, İstanbul'da Mebus: Pavlos Karolidis'in Farklı Kişilik ve Aidiyetleri", *Toplumsal Tarih*, S. 257, Mayıs 2015, s. 28-35.

adalarındaki Rumların eğitsel ve dinsel ihtiyaçlarının karşılanması suretiyle Anadolu'da Helenizm ideolojisinin yerleşmesine ve gelişmesine katkı sunmayı hedeflemiştir.⁶⁵ Nitekim cemiyet, 1892 tarihli nizamnamesinde de amacını, Anadolu Rumlarının birleşmesi, Anadolu ile ilgili çalışmalar yaparak buradaki Rumların ihtiyaçlarına çözüm üretilmesi, kaynaklar izin verdiği ölçüde, okumayı yaygınlaştırmak, kütüphaneler ve okuma salonları kurmak ve cemiyetin bilimsel amacına hizmet eden bir dergi yayınlamak suretiyle cemiyet üyelerinin fikri ve ahlaki gelişiminin sağlanması ve yoksul Anadolu Rumlarına yardım edilmesi şeklinde sıralamıştır.⁶⁶

Anadolu Rumlarına Helen bilinci aşılacak böyle bir cemiyetin varlığı, aslında, Yunan devletinin bir projesi veya planlı politikasının bir ürünü olabilir. Zira cemiyetin, yukarıda adı geçen iki kurucusunun da Helenizm ideolojisinin yapı taşlarından biri olan Atina Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yapmış olması ve cemiyetin Helenizm'i yayma konusunda üstlendiği misyon, bu görüşü desteklemektedir.

Anatoli Cemiyeti, Anadolu'daki Rum eğitiminin güçlendirilmesi, Türkçe konuşan Rum nüfusa Yunan dilinin öğretilmesi, öğrencilere büyük eğitim kurumlarında burs sağlayarak onların yetiştirilmesi ve Anadolu Rum okullarının ihtiyaç duyduğu eğitim-öğretim personelinin tedarik edilmesi gibi çok yönlü bir faaliyet alanı oluşturmuştur.⁶⁷ Bu kapsamda, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Rum cemaatleri, cemiyetten, öğretmen, ders araç gereci gibi malzeme isteğinin yanı sıra, okul binalarının yapımı ve onarımı için de maddi yardım talep etmiştir.⁶⁸ Bununla birlikte, *Anatoli Cemiyeti*'nin çalışmaları yalnızca eğitimle sınırlı kalmamış, cemiyet, özellikle Anadolu'da din değiştirme tehlikesinin belirdiği bölgelerde Ortodoksluğu güçlendirmek için de faaliyet göstermiştir.⁶⁹

65 Kyriaki Mamoni, "To Arheio tou Mikrasiatikou Syllogou Anatoli", *Mnimosini*, Tomos Evdomos 1978-1979, en Athinai, 1979, s. 123-124; Vaianni, *a.g.e.*, s. 167. Anatoli Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Nikos E. Milioris, "O Syllogos ton Mikrasiation i Anatoli", *Mikrasiatika Hronika*, IB' (12), 1965, s. 337-367. Anadolu'daki Rum toplulukları arasında ulusal bilincin oluşturulmasına yönelik Anatoli Cemiyeti'nin üstlendiği rol ve gerçekleştirdiği faaliyetler için ayrıca bkz. Maria Sideri, *Oi Syllogoi os Foreis tis Ellinikis Ethnikistikis Ideologias sta Teli tou 19ou kai tis Arhes tou 20ou Aiona: To Paradeigma tou Syllogou Mikrasiaton "I Anatoli" kai i Syngrotisi tis Ellinikis Ethnikis Taftotitas stis Koinotites tis Mikras Asias*, Panepistimio Aigaiou, Tmima Koinonikis Anthropologias kai İstorias, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mytilini, 2003.

66 *Kanonismos tou en Athinai Syllogou ton Mikrasiaton tis Anatolis*, ek tou Typografeiou P. D. Sakellariou, en Athinai, 1892, s. 3.

67 Vaianni, *a.g.e.*, s.167.

68 Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Rum cemaatlerinin Anatoli Cemiyeti'nden talep ettikleri yardımlarla ilgili olarak bkz. *Arheio Anatolis*, Fak. Θ' (İlioupoleos), 1900-1902, Θ 5; Fak. A' (İkoniou-Angyras), 1911-1913, A 352; Fak. B' (Antioheias-Ierosolymon), 1903-1905, B 16; Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909-1911, IA 107.

69 Mamoni, *a.g.m.*, s. 124. Nitekim cemiyetin başkanı Margaritis de Anadolu'daki temel hedeflerinin, Ortodoksluğu güçlendirmek ve Yunan dilini yaymak olduğunu sık sık vurgulamıştır. Milioris, *a.g.m.*, s. 343.

Anadolu içlerinden birçok Rum cemiyeti de, *Anatoli Cemiyeti'*ni, tıpkı *Syllogos* gibi bir üst kurul ya da bir otorite olarak kabul etmiş ve kuruldukları ilk andan itibaren *Anatoli Cemiyeti* ile temas kurarak bir nevi cemiyet tarafından tanınmak istemişlerdir. Cemiyetin, günümüzde Atina'daki Estia Neas Smyrnis'de bulunan arşivi, Anadolu Rum cemiyetlerinin *Anatoli'*ye gönderdiği mektuplarla ve faaliyet raporlarıyla doludur.

*Anatoli Cemiyeti'*nin Anadolu'da giriştiği kültürel mücadele, Yunan devletinin yanı sıra, özel girişimler tarafından da desteklenmiştir. Bilhassa *Maarifperver Cemiyet* ile geliştirilen sıkı işbirliği sayesinde, Anadolu'da Helenizm'in yayılması ve Rum eğitiminin ilerlemesi noktasında kayda değer sonuçlar alınmıştır.⁷⁰ Atina'da, İstanbul'da ve Anadolu'da faaliyet gösteren bütün eğitim organizasyonları, Anadolu Rumlarının ihtiyaçlarına cevap verecek ve Anadolu'daki Rum okullarını ileri taşıyacak nitelikte eğitim personeli bulmaya özen göstermiştir.⁷¹

Neticede eğitim kanalıyla Osmanlı coğrafyasında Helenizm'in yayılmasına aracılık eden kurumlar, aynı zamanda Rumlar arasında cemiyet kültürünün olgunlaşmasını ve yayılmasını da sağlamış; böylece Rumlar, kendi cemaat yapılarını muhafaza ederek cemiyetler yoluyla daha güçlü sosyal bağlar oluşturmuşlardır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında eşitlik, kardeşlik, özgürlük vurgusuyla Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi de, cemiyetleşme olgusunun hız kazanmasında yeni bir itici güç olmuştur. Cemiyetleşme faaliyetleri, 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu⁷² ile yasal bir zeminde devam ederken, kuruluşları daha eskiye dayanan cemiyetlerin bir kısmı, kanunun öngördüğü düzenlemelere ayak uydurmuş, bir kısmı kapanmış, ayrıca yeni cemiyetler de teşkil edilmiştir. Bununla birlikte, Cemiyetler Kanunu'nun siyasi cemiyet teşkilini yasaklamasının ardından, Rum cemiyetlerinin seçtiği isimler de genellikle yanıtıcı olmuştur. Özellikle siyasi nitelikte faaliyet gösteren cemiyetler, Osmanlı idarecilerinin hedefi olmamak ve faaliyetlerini sürdürebilmek için yeniden oluşturulma yoluna giderek isim değiştirmişler, hayırsever ve kültürel pelerin altında etnik içerikli çalışmalar da yapmışlardır.⁷³ Bundan dolayı zamanla Osmanlı yönetimi de, Rum cemiyetleri üzerinde

70 Vaianni, *a.g.e.*, s. 168.

71 Hristos Sp. Soldatos, *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)*, Tomos B', Athina, 1989, s. 120.

72 Cemiyetler Kanunu tasarısının Meclis-i Mebusan'daki müzakere süreci için bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: I, İctima Senesi: I, C. 4-6 (1325), İnikad: 96, 101, 103, 106, 114, 115, 119, 127. 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu metni için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 7 Şaban 1327, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310, s. 11-13; *Düstur*, II. Tertip, C. I, s. 604-608, No: 2393, 29 Receb 1327, 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909). 21 Ağustos 1909'da Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. maddeyle birlikte, cemiyet kurma hak ve hürriyeti anayasal açıdan da güvence altına alınmıştır. *Düstur*, II. Tertip, C. 1, s. 638-644, No: 2402, 5 Şaban 1327, 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909).

73 Sideri, *a.g.e.*, s. 54, 57.

baskı kurmaya başlamış ve daha katı politikalara yönelmiştir. Dönemin siyasi koşulları açısından değerlendirildiğinde, Osmanlı yönetiminin bu tutumu, topraklarını Osmanlı Devleti aleyhine genişletmeye devam eden Yunanistan'ın, kuruluşundan itibaren Osmanlı Rumları üzerindeki etnik propagandasına karşı alınan önlemlerden biri olarak görülebilir. Keza ilerleyen süreçte, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı döneminde, Rumlar açıktan açığa Yunanistan yanlısı bir tutum belirlemeye başlayacak, buna karşılık Osmanlı politikaları daha sert bir yönelim gösterecektir.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, Rumların cemiyetleşme faaliyetlerinde bu defa genel bir siyasileşme eğilimi görülürken, bu eğilim 1919-1922 arasındaki Yunan işgali döneminde yoğunluk kazanmıştır. Birçok Rum cemiyeti, görünürdeki niteliklerine ek olarak Anadolu'daki Yunan ordusuna destek veren türde veya Yunanistan'la birleşmeye yönelik siyasi amaçlara da yönelmiştir.

Diğer yandan Rumlar arasında cemiyetleşme hareketinin hız kazanması, coğrafi düzlemde farklı bir gelişim göstermiştir. Yunan bağımsızlığı öncesinde Atina'da kurulan kısa ömürlü ilk Rum kültür cemiyetini hariç tutarsak, Batı Anadolu, daha da özelinde İzmir, Osmanlı Rum coğrafyasındaki ilk cemiyetin doğum yeridir. Bu bölgedeki cemiyetleşme olgusu, coğrafya ve sosyoekonomik koşulların uygunluğundan dolayı hızlanarak devam ederken, Batı Anadolu'dan sonra en kalabalık Rum nüfusunu barındıran Karadeniz Bölgesi'nde, Rumların cemiyetleşme hareketleri Batı Anadolu'ya göre daha geç bir dönemde ortaya çıkmış, bu olgunun hız kazanması hemen hemen 20. yüzyılın başlarını bulmuştur. Bu durum, temelde, Karadeniz Bölgesi'nin Yunan aydınlanmacı fikirlerinin yayıldığı bölgelere olan uzaklığı ile ilişkilendirilebilir.

Orta Anadolu'daki Rumların örgütlenme hareketleri ise Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesindekilere göre biraz daha cılız kalmıştır. Bu durum bölgenin coğrafi koşulları kadar, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomi, eğitim gibi faktörlerle de ilişkilidir. Ayrıca bölgeye dair yazılı kaynakların ve basın-yayın faaliyetlerinin de azlığını hesaba katmak gerekmektedir. Bütün bu etkenlere rağmen, bölge Rumlarının başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlardaki cemiyetleşme faaliyetleri 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamış, 1922'ye kadar küçük çaplı hareketlilikler yaşanmıştır. Ancak bununla birlikte bölge Rumlarının bir kısmı, 19. yüzyıldan itibaren daha iyi yaşam ve çalışma koşulları için Anadolu'nun büyük ticari merkezlerine göç ederken, kendi memleketlerine dönük yatırım yapmayı ve yardımlarda bulunmayı da ihmal etmemişlerdir. Bölge ekonomisinin güçlenmesinde ve cemaat eğitiminin gelişmesinde, büyük şehirlere yerleşen bu Rum göçmenlerin kurdukları cemiyetlerin etkisi önemli düzeyde olmuştur.

3. İzmir Rum Kültür Cemiyetleri

Antik çağlardan bu yana bütün insanlığı büyüleyen Ege kıyıları, Batılılar tarafından ne tamamen doğuya ne de tamamen batıya ait olarak nitelendirilmiştir. Bu bölge, eski çağlardan itibaren çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaparken, ekonomik açıdan gelişmiş büyük şehirleri ve nüfus sıklığı ile 19. yüzyıl Anadolu'su için alışılmadık bir portre çizmektedir.⁷⁴ Geniş ve verimli topraklara sahip olan bu bölge, iç ve dış dünya ile olan ilişkilerini, *İyonya'nın* merkezi ve bütün Batı Anadolu'nun kalbi olan İzmir aracılığıyla yürütmüştür.⁷⁵

19. yüzyılda Osmanlı idari taksimatına göre Aydın vilayetinin merkez sancağı konumunda olan İzmir, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak ekonomik zenginliğinin yanı sıra, imparatorluğun, coğrafi sınırları daraltılmış bir modeli gibi kozmopolit yapısıyla da zengin bir toplumsal profile sahip olmuştur. Bu kozmopolit yapı içinde nüfus bakımından Müslümanlardan sonra en kalabalık grubu ise Rumlar oluşturmuştur. 19. yüzyıl sonlarında İzmir sancağının toplam nüfusu Osmanlı nüfus verilerine göre 496.658 kişidir. Bu sayının yaklaşık yüzde 56'sını Müslümanlar oluştururken, yüzde 27'sini Rumlar teşkil etmiştir.⁷⁶ 1905-1906 nüfus sayımında ise İzmir Rumları, sancağın toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturmuştur.⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına ait nüfus istatistikinde bu oran yaklaşık olarak yüzde 33'e yükselmiştir.⁷⁸ İzmir'in kazaları içinde de merkez kaza, en yoğun Rum nüfusun yaşadığı bölge olmuştur.

Ağırlıklı olarak ticaretle uğraşan İzmir Rumları, sosyoekonomik açıdan Anadolu'nun diğer bölgelerindeki soydaşlarına göre daha iyi yaşam koşullarına sahip olmuşlar, bunun bir getirisi olarak da Osmanlı coğrafyasında sosyal ve kültürel bir dönüşüme öncülük ederek cemiyetleşme olgusunu ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk cemiyetlerin doğum yeri olan İzmir'de, Rumların kurduğu okullar, kütüphaneler, kulüpler, cemiyetler, tiyatrolar, hatta yayımladıkları kitaplar, gazeteler, dergiler, kültürel zenginliklerinin en çarpıcı örneklerini oluşturmuştur.

İzmir Rumları arasında cemiyetleşme, ağırlıklı olarak eğitim alanında hayat bulurken, hayırsever, dini, mesleki ve sanat-spora yönelik irili ufaklı birçok cemiyet de varlık göstermiştir. Bununla birlikte, cemiyetlerin genel olarak faaliyet alanlarına bakıldığında, çoğu zaman hayırseverlik ve din olgusunun, eğitime iç içe geçtiği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle bir sosyal yardımlaşma cemiyeti, hayırsever niteliğiyle ön plana çıkarken, aynı zamanda okul kurmak

74 Anagnostopoulou, *a.g.e.*, s. 65-66.

75 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 2. B. Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 74.

76 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 258-259.

77 *A.g.e.*, s. 334-335.

78 *A.g.e.*, s. 362-365.

ya da öğrencilere burs sağlamak suretiyle hem hayır işleriyle ilgilenmiş hem de eğitim alanına yönelik faaliyette bulunmuş olabilir. Benzer şekilde çoğunlukla kilise inşası veya onarımı ya da yerel kiliselere yardım için faaliyet gösteren bir dini cemiyetin de, yoksul öğrencilere yardım ettiği, burs sağladığı veya ders malzemesi tedarik ettiği görülmektedir. Bu nedenle kimi Rum cemiyetleri, çok yönlü faaliyet alanlarıyla cemaatlerinin çoğu ihtiyacını karşılayabilmiştir.

Diğer yandan, sanat ve spora dair oluşturulan cemiyetler de İzmir Rumlarının kültürel kimlik söylemlerinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Üstelik İzmir Rumları, modern sporları cemiyet/kulüp çatısı altında toplayan ilk yerli topluluk olmuştur.⁷⁹ İzmir'in Rum spor cemiyetleri, Rum eğitim cemiyetlerine göre daha geç bir dönemde ortaya çıksa da, Osmanlı coğrafyasında kurulan spor kulüplerinin ilk örneklerini teşkil etmektedir. Başta futbol olmak üzere modern sporlar, Osmanlı başkentine bile İzmir'den sonra girmiştir.⁸⁰ Bu bağlamda İzmir'de Rumların oluşturduğu spor kulüplerinin, İstanbul ve Anadolu'da kurulan spor kulüplerine öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca meslek gruplarının teşkil ettiği mesleki örgütlenmeler de, sosyokültürel yaşantının bir parçası olmakla birlikte, İzmir Rumları arasında hemen her meslek grubu, lonca veya cemiyet/kulüp çatısı altında temsil edilmiştir. İzmir'in zengin sosyoekonomik altyapısı, Rumların ticaret başta olmak üzere çok çeşitli meslek dallarına yönelmelerine olanak sunmuş; esnaf gruplarının oluşturduğu loncalarla birlikte, doktor, öğretmen, avukat, eczacı gibi meslek sahiplerinin oluşturduğu cemiyetler, mesleki dayanışmanın yanı sıra üyelerinin mesleki ve kültürel yönden gelişimini de önceleyen bir örgütlenme modeli benimsemişlerdir. Bu açıdan mesleki örgütlenmeler yalnızca bir iktisadi birlikteliği temsil etmemiş, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir iletişim kanalı olmuştur.

Kültürel zenginliklerinin bir yansıması olarak çok geniş bir yelpazede örgütlenen İzmir Rumlarının oluşturduğu kültür cemiyetleri, yukarıda sayılanların her birini kapsamakla birlikte, yalnızca II. Meşrutiyet sonrasında, İzmir ve kazalarında 200 civarında Rum cemiyetinin varlık gösterdiği tespit edilmiştir. Konunun kapsamı ve genişliği bakımından, bu bölümde yalnızca Osmanlı son döneminde, İzmir merkez kazasında sosyal hayatın önemli bir parçası haline gelmiş olan Rum kültür cemiyetlerinden belli başlı örnekler sunulacaktır.⁸¹

79 Dağhan Irak, *Hükmen Yenik: Türkiye'de ve İngiltere'de Futbolun Sosyopolitiği*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 24.

80 Günver Güneş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir'de Futbol", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 142, Ekim 2005, s. 68; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 235-236.

81 İzmir Rum cemiyetleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.

4. İzmir Merkez Kazasında Kurulan Rum Kültür Cemiyetleri

1818 yılında İzmir’de *İyonya Kulübü*’nün kurulmasıyla Rumların modern anlamda cemiyet kültürüyle tanıştığından daha önce bahsedilmişti. 1838 yılında kurulan *Mouseion Cemiyeti* ise Osmanlı sınırları içinde cemiyetleşme olgusunu bir adım daha öne taşıyarak Rumların Anadolu’daki ilk bilim cemiyeti unvanına sahip olmuş ve eğitime yönelik bir cemiyet örneği olarak sosyokültürel örgütlenmelerin bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmasına katkı sağlamıştır. Tanzimat döneminde hızla yayılan cemiyetleşme kültürü, eğitim alanıyla sınırlı kalmamış, hayırseverlik ve sosyal yardımlaşma esasına dayanan oluşumlarla da kendini göstermiştir. Bunlar arasında 1839 yılında kurulan *Fukara Sandığı* (Ταμείον των Πτωχών/ Tameion ton Ptohon), 1922 yılına kadar sürdürdüğü sistematik faaliyetleriyle İzmir’in önde gelen Rum hayırsever cemiyetleri arasında yerini almıştır. Adından da anlaşıldığı gibi, bir sosyal yardım organizasyonu olan bu cemiyet, yardıma muhtaç Rumlara düzenli yardımlarda bulunmuş, yoksul aileleri desteklemeye yönelmiştir.⁸² Birinci Dünya Savaşı sırasında cemiyet, İzmir’in bütün Rum hayırsever cemiyetlerini bir araya getirerek *Fukara Sandığı Hayırsever Merkezi*⁸³ adı altında, göçmenler ve yardıma muhtaç kişiler için çeşitli yardım malzemelerinin tedarik edildiği bir merkez oluşturmuştur.⁸⁴

Fukara Sandığı gibi hayırsever niteliğiyle ön plana çıkan bir diğer cemiyet de *Yetimhane Cemiyeti* (Αδελφότης του Ορφανοτροφείου/ Adelfotis tou Orfanotrofeiou)’dir. 1865 yılında evsiz birçok yetim çocuğun ölümüne yol açan kolera salgınından sonra kurulan cemiyet (1867), bir yetimhane oluşturma amacına yönelmiştir. Kısa süre içinde 600’ü aşkın üye sayısına ulaşan cemiyette, İzmirli Rumların yanı sıra, İstanbul ve Odesa’dan da üyeler yer almıştır. Cemiyetin etkin çalışmaları sonucu, kız ve erkek çocukları için ayrı birer bölüme sahip olan İzmir Rum Yetimhanesi 1870 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır.⁸⁵ Aynı zamanda bir okul işlevi gören yetimhanede, çocuklara sanat, müzik gibi derslerin yanı sıra ayakkabıcılık, demircilik, dokumacılık gibi mesleki dersler de verilmiştir.⁸⁶ Finansal kaynaklar açısından zengin sayılabilecek cemiyet, ilerleyen süreçte yetimhanenin yanına bir de kilise inşa ettirmiştir.⁸⁷ Doğrudan Patrikhane’ye bağlanan yetimhane ve kilise,

82 G. N. Mihail, *Ellinikos Odigos 1920*, Kyrieris-Giannopoulos&Sia, Athinai, 1919 adlı eserden yeniden basım: *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi, Enas Odigos tou 1920*, Ekdoseis “To Pontiki”, Athina, 1992, s. 40; *O Faros tis Anatolis, Engyklopaidikon İmerologion tou Etous 1901*, ek tou Typografeiou Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1900, s. 302.

83 Κεντρικόν Φιλανθρωπικόν Ταμείον των Πτωχών /Kentrikon Filanthropikon Tameion ton Ptohon.

84 *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 40.

85 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 105.

86 *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 39; *O Faros tis Anatolis (İmerologion)*, s. 302.

87 Κοίμηση της Θεοτόκου/Koimisi tis Theotokou adındaki bu kilise, 1922’deki İzmir yangınında yok olan Rum Ortodoks kiliselerinden biridir.

bir süre sonra, cemiyet kurucularının Yunan yanlısı eğilimleri ve Yunanistan'la yakın ilişkileri dolayısıyla, İzmir'deki Yunan konsolosluğunun denetimi ve koruması altına girmiştir. 1908 yılında Yunan hükümetinin onayıyla yetimhane, Yunanistan İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, *Yetimhane Cemiyeti* de 1922'ye kadar İzmir'deki varlığını korumuştur.⁸⁸

Yetimhane Cemiyeti örneğinde, faaliyet bakımından hayırseverlik, din ve eğitimin bir arada olduğu görülmektedir. Bununla beraber, aslında birçok Rum cemiyetinin Yunan devletiyle resmi ya da gayri resmi olarak ilişki kurduğu bilinirken, *Yetimhane Cemiyeti*, Yunanistan ile tam bir organik bağa sahip olmuş, zaten ilerleyen süreçte de cemiyetin kurduğu yetimhane bizzat Yunan devleti denetimine girmiştir.

Eğitim bağlamında ise *Mouseion*'dan sonra, İzmir Rumlarının önemli kültür cemiyetleri arasında yer alan *Anagnostirion*⁸⁹ (Αναγνωστήριον Η Σμύρνη / Anagnostirion i Smyrni) 1870 yılında kurulmuştur. Cemiyetin adı Türkçeye *İzmir Mütalaahanesi*, *İzmir Kültür Merkezi* şeklinde çevrilebilir. *Anagnostirion*'un amacı, üyelerinin fikri ve ahlaki gelişimini sağlamak, bir kütüphane oluşturmak, çeşitli edebi ve bilimsel konularda yayınlar yapmak ve İzmir dışındaki Rum edebiyat ve eğitim cemiyetleriyle işbirliği sağlamak şeklinde özetlenebilir.⁹⁰ Fahri üyeleri arasında Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticileri ile konsolosların da bulunduğu cemiyet, büyük bir kütüphane oluşturmuş, daha geniş bir kitleye ulaşabilmek için bir dergi çıkarmış, Rum halkının bilinçlendirilmesi için dersler ve konferanslar düzenlemiştir.⁹¹ Böylece kısa süre içinde İzmir Rumları arasında kültürel bir farkındalık yaratmayı başarabilen *Anagnostirion*, 1872 yılında isim değişikliğine giderek *Omiros Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκαίδευτικός Σύλλογος Όμηρος / Filekpaideftikos Syllogos Omiros) adını almış ve bu aşamadan sonra hem üye sayısını arttırmış hem de var olan hedeflerinin yanına yenilerini ekleyerek faaliyet alanını genişletmiştir. *Anagnostirion*'un devamı olan *Omiros Cemiyeti*, yeni öğretim metotlarıyla eğitim veren bir Rum okulu kurmak, halkın yararına dersler organize etmek, bölgedeki Rum okulları hakkında bilgi

88 Mameni-İstikopoulou, a.g.e., s. 106.

89 Αναγνωστήριον/Anagnostirion sözcüğünün Türkçedeki karşılığı okuma salonudur. Ancak bu terim, kastedilen anlamı karşılama konusunda yetersiz kalmaktadır. Hem dönemin dili itibarıyla hem de anlam bakımından mütalaahane sözcüğü anagnostirion terimini karşılama konusunda daha uygun düşmektedir. Zira bu kullanıma Kütahya'daki bir Rum cemiyetini nizamnamesinde de rastlanmıştır. Yunanca ve Karamanlca basılan bu nizamnamede anagnostirion terimi, Karamanlca bölümde mütalaahane sözcüğü ile karşılanmıştır. *Kanonismos tou en Kotyais Syllou "İ Palingenesia"*, ek tou Typografeiou Gervant Adzeman, Konstantinoupolis, 1909, s. 3. Ayrıca dönemin Yunancası ve Türkçesini yansıtan iki farklı Yunanca-Türkçe sözlüğe bakıldığında, terimin karşılığı olarak kıraat edecek yer, kıraathane açıklamalarının yer aldığı görülebilir. A. Th. Fardi, K. İ. Fotiadou, *Leksikon Ellinotourkikon*, Tomos Protos, ek tou Typogr. Anatoli, en Konstantinoupolei, 1860, s. 43 ve İ. P. Panagiotidou, *Leksikon Ellino-Tourkikon*, Typois İ. Panagiotidou, en Konstantinoupolei, 1897, s. 108.

90 *Oristikos Kanonismos tou en Smyrni Anagnostiriu "İ Smyrni"*, Typois Smyrnis, 1871, s. 3-4.

91 Mameni-İstikopoulou, a.g.e., s. 80-81.

toplayarak yardıma muhtaç durumdaki okulları çeşitli yönlerden desteklemek, bir arkeoloji müzesi oluşturmak, *Anagnostirion*'un süreli yayın çıkarma geleneğinin bir devamı olarak *Omiros* adında bir kültür-edebiyat dergisi çıkarmak gibi çok yönlü kültürel faaliyetlerde bulunmuştur.⁹² *Mouseion Cemiyeti* ile de sıkı bir ilişki içinde bulunan *Omiros Cemiyeti*, aynı zamanda Yunan hükümeti tarafından desteklenmiştir.⁹³ Ancak bütün faaliyetlerine ve çabalarına rağmen ekonomik zorluklar içine giren bu büyük cemiyet, 1879 yılında *Omiros Kulübü* adı altında yeniden örgütlenerek eğitime yönelik faaliyetlerinin bir kısmını sürdürmeye çalışmış, ancak ekonomik sıkıntılarına çözüm bulamadığı için 1881 yılında çalışmalarına son vererek kütüphanesini Evangeliki Okulu'na bağışlamıştır.⁹⁴

Anagnostirion ve *Omiros Maarifperver Cemiyeti*, aslında İstanbul'daki *Syllogos* gibi çok yönlü faaliyetlerde bulunmuş, birçok kanaldan Rum eğitimine destek vermiş, ancak bu gibi cemiyetler çoğunlukla bağışlar ve üye aidatları yoluyla ayakta durabildiği için zamanla üye sayısının azalması ve yeterli yardımın toplanamaması, cemiyetin maddi olanaklarını yitirmesine neden olmuştur. Buna rağmen cemiyet, varlık gösterdiği on yıllık süre içinde İzmir'in saygın kültürel dernekleri arasında yerini almış ve İzmir Rumlarının kültürel gelişimine katkı sunarak çok yönlü faaliyet alanıyla ilerleyen süreçte kurulan eğitim cemiyetlerine örnek teşkil etmiştir.

Bu bağlamda, *Küçük Asya Yunan Dilini Yayma Cemiyeti* (Εταιρία προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων εν Μικρά Ασία/ Eteria pros Diadosin ton Ellinikon Grammaton en Mikra Asia), *Omiros Cemiyeti*'nin izinden giden cemiyetlerden biri olmuştur. 1879 yılında kurulan cemiyet, *Omiros*'un gücünü yitirmesiyle ondan doğan boşluğu doldurduğu gibi, Yunan dilinin Türkçe konuşan Rum coğrafyasında yayılması için kapsamlı eğitim faaliyetlerine girişmiştir.⁹⁵ Cemiyetin yönetim kurulunda, ilerleyen süreçte Atina'da *Anatoli Cemiyeti*'ni kuracak olan ve II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'da İzmir mebusu olarak görev yapacak olan Pavlos Karolidis de yer almıştır. Özellikle Batı Anadolu'nun daha iç bölgelerinde Rum çocukları için anaokulları ve kız okulları kuran cemiyet, bu okullarda Yunanca eğitim verilmesi yoluyla Helenizm'in Türkçe konuşan Rumlar arasında yayılmasına aracılık etmiştir.⁹⁶

Küçük Asya Yunan Dilini Yayma Cemiyeti ile hemen hemen aynı dönemde kurulan bir başka eğitim cemiyeti de *İzmir Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Σμύρνης / Filekpaideftiki Eteria Smyrnis)'dir. 1881 yılında varlık göstermeye başlayan bu cemiyet de Atina'daki *Maarifperver Cemiyet* ve *Anatoli Cemiyeti* ile yakın ilişki geliştirerek özellikle Anadolu'daki

92 *Kanonismos tou en Smyrni Filekpaideftikou Syllogou Omirou*, Typois Proodou, En Smyrni, 1872, s. 3.

93 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 83.

94 A.g.e., s. 85.

95 A.g.e., s. 85-86.

96 *Eteria pros Diadosin ton Ellinikon Grammaton en Mikra Asia, Logodosia tou Etous 1879-1881*, Typois Adelfon Georgiadou, En Smyrni, 1881, s. 13, 16.

Ortodoksluğu tehdit eden Katolik ve Protestan propagandalarına karşı önlem olarak kültürel Helenizm'i güçlendirme çabası içinde olmuştur.⁹⁷

Aynı dönemde Aziz Grigorios Palamas Maarifperver Cemiyeti (1861), Paflagonyalı Aziz Stylianos Cemiyeti (1861), Evangeliki Cemiyeti (1860/1876), Elikon Rum Cemiyeti (1870), Evangelismos Maarifperver Cemiyeti (1876), Athena Kadınlar Cemiyeti (1877), Anatoli Rum Cemiyeti (1878), İyonya Hayırsever Cemiyeti (1885), İzmir Maarifperver Kulübü (1888) gibi çok sayıda eğitime yönelik cemiyet oluşturulmuştur.⁹⁸ Bu cemiyetlerin ortak özelliği, tıpkı kendilerinden önce kurulan diğer eğitim cemiyetlerinde olduğu gibi, İzmir ve çevresindeki Rum okullarını destekleyerek, kütüphaneler ve okuma salonları teşkil ederek Rum toplumunun gelişimine ve bilinçlendirilmesine katkı sağlamak olmuştur. Söz konusu cemiyetler arasında *Anatoli Rum Cemiyeti* (Ελληνικός Σύλλογος Η Ανατολή / Ellinikos Syllogos İ Anatoli), ekonomik imkânsızlıklardan ötürü kısa ömürlü olsa da, Anadolu içlerindeki Rumların eğitimine dair giriştiği faaliyetler, Atina'da 1891 yılında aynı isimle kurulan *Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti* tarafından daha geniş bir perspektifte sürdürülmüştür.⁹⁹

Yukarıda isimleri sıralanan cemiyetlerden *Athena Kadınlar Cemiyeti* (Σύλλογος Κυριών Αθηνά/ Syllogos Kyrion Athina) ise bir kadın girişimi olması dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir. Aslında Osmanlı Devleti'nde kadın hareketleri bakımından II. Meşrutiyet'in ilanı önemli bir dönüm noktasıyken, İzmir'deki Aya Fotini Kız Okulu'nun girişimleriyle 1877 yılında oluşturulan *Athena Kadınlar Cemiyeti*'nin¹⁰⁰ II. Meşrutiyet'ten önce ortaya çıkması, genel olarak Yunan aydınlanmasının Rum toplumunun sosyal dönüşümüne sağladığı katkının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde İstanbul'daki ilk Rum kadın cemiyeti olan *Peralı Fukaraperver Rum Kadınlar Cemiyeti*'nin¹⁰¹ kuruluşu da çok daha önceye tarihlenmektedir. İzmir'in bilinen ilk kadın cemiyeti olma özelliği taşıyan *Athena Kadınlar Cemiyeti*'nin faaliyetleri ağırlıklı olarak kız eğitime odaklanmıştır.¹⁰²

1889 yılında kurulan *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης Κυριών/ Agathoergos Adelfotis Kyrion) de hayırsever niteliklere sahip bir kadın cemiyetidir. Faaliyetleri ağırlıklı olarak kadınlara ve kadın eğitime yönelen cemiyet, 1922'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Öncelikli amacı, yoksul kız çocuklarına çeşitli el sanatları öğretmek onlara iş imkânı sağlamak olmuştur. El sanatları üzerine bir atölye oluşturan ve genç kadın işçilere de dersler veren cemiyet, ayrıca yoksul ve düşkünlere yönelik çeşitli hayır işlerinde bulunmuştur.

97 Ar. P. Stergellis, "To Provlima ton Prosilytismou sti M. Asia me Aformi Ypomnima tis Filekpaideftikis Etaireias Smyrnis (1887)", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Tom. 10, Athina, 1993, s. 216-217, 219-220.

98 Söz konusu cemiyetlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 88-92.

99 Mamoni, "To Arheio tou Mikrasiatikou Syllogou Anatoli", s. 123-124.

100 *Amaltheia*, 16 Fevrouariou 1877, Etos M', Arith. 2325, s. 3.

101 Tağmat, *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*, s. 71-72.

102 *Amaltheia*, 16 Fevrouariou 1877, Etos M', Arith. 2325, s. 3.

Cemiyetin gelir kaynakları arasında varlıklı Rumların yaptığı yüksek meblağlı bağışlar da önemli bir yer tutmuştur. Bağış yoluyla elde ettiği bu gelirleri toplum yararına harcamaktan çekinmeyen cemiyet, 1912 yılında bir anaokulu inşa etmek için arsa satın almıştır.¹⁰³ Görüldüğü gibi cemiyetin hayırseverlik faaliyetleri, çoğunlukla eğitim alanına yönelmiştir.

Diğer yandan, 19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir Rumlarının sosyal yaşantısına dahil olan spor aktiviteleri de çeşitli sanat-spor cemiyetlerinin kurulmasıyla daha organize bir niteliğe bürünerek Rumlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmiştir. Benzer şekilde müzik ve tiyatro gibi, sanatın daha sosyal dalları, eğlence yöntemi üzerinden Rum toplumunda estetik duygusunu geliştirirken, aynı zamanda kültürel ve siyasi propagandada etkili araçlar olarak kullanılmıştır. Bu süreçte genellikle müzikle sporun bir arada olduğu cemiyetlerin yanı sıra, edebiyat ve tiyatro gibi çeşitli sanat dallarına yönelik cemiyetler de teşkil edilmiş ve bu cemiyetler aracılığıyla daha geniş bir kesime hitap edilerek kültürel gelişimin yanı sıra, ulusal bir bilinç yaratılması hedeflenmiştir.

Bu çerçevede, Anadolu Rumlarının bilinen ilk müzik cemiyeti, İzmirli Rumların 1890 yılında oluşturduğu *Orfevs Müzik Kulübü* (Μουσικός Όμιλος Ορφεύς /Mousikos Omilos Orfevs)'dür.¹⁰⁴ 23 Nisan 1891'deki¹⁰⁵ Aziz Georgios Yortusunda¹⁰⁶ verdiği konserle cemiyet, ilk kez kamusal alanda bir faaliyet gerçekleştirerek adını duyurmuştur.¹⁰⁷ Müzik faaliyetlerinin yanı sıra, spora yönelik çalışmalarda da bulunan *Orfevs*, İzmir'in gençleri arasında spor ruhunu yaymak amacıyla kendi bünyesinde bir spor birimi oluşturmuştur. Ancak bir süre sonra cemiyet üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, spor biriminin üyeleri *Orfevs*'ten ayrılarak 1894 yılında *Gymnasion* (Γυμνάσιον)¹⁰⁸ adında bir spor cemiyeti teşkil etmişlerdir.¹⁰⁹ 1898 yılında ise *Gymnasion* ile *Orfevs*'in yeniden bir araya gelmesiyle *Panionios Jimnastik Cemiyeti* (Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος / Panionios Gymnastikos Syllogos) adı altında yeni bir cemiyet doğmuştur.¹¹⁰ Bu yeni cemiyet, her ne kadar 1898 yılında teşkil edilse de, *Orfevs*'in yerini aldığı için kuruluş tarihi olarak 1890 yılını benimsemiştir.¹¹¹ *Panionios Jimnastik Cemiyeti*,

103 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 106-107.

104 Osmanlı Rumlarının, bilinen ilk müzik cemiyeti ise 1863'te İstanbul'da kurulan *İstanbul Müzik Cemiyeti* (Ο Εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικός Σύλλογος /Ο En Konstantinoupolei Mousikos Syllogos)'dir. Cemiyetin kuruluşu ve amaçları hakkında bilgi için bkz. *Kanonismos tou en Konstantinoupolei Mousikou Syllogou*, Typois A. Koromila kai P. Paspalli, en Konstantinoupolei, 1863.

105 Gregoryen takvime göre 23 Nisan günü, Miladi takvime göre 6 Mayıs'a karşılık gelmektedir.

106 Bilinen adıyla Aya Yorgi Yortusu.

107 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 182-184.

108 Gymnasion terimi, spor salonu anlamına gelmektedir.

109 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 185; Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 120.

110 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 188.

111 Panionios Jimnastik Cemiyeti'nin Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne gönderdiği mektuplarda yer alan mühründe, kuruluş tarihi olarak 1890 yazmaktadır. Örnek olarak bkz. *Arheio Anatonis*, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1907, Z 189; 1908, Z 209; 1910, Z 237.

adını en çok spor alanında duyuracak olsa da, *Orfevs'*in geleneğini sürdürerek, içinde müzik, edebiyat ve diğer güzel sanat dallarının da bulunduğu 14 farklı alanda kendini göstermiş ve geliştirmiştir.¹¹² Bununla birlikte, *Orfevs Müzik Kulübü'*nün, yalnızca müzikle ilgilenen bir cemiyet olarak 1908 yılında yeniden kurulmasını da şaşırtıcı bir gelişme olarak eklemek gerekmektedir.¹¹³

1922 yılına kadar faaliyetini sürdüren ve İzmir'in önde gelen cemiyetleri arasında yerini alan *Panionios Jimnastik Cemiyeti*, bir spor salonunun yanı sıra, konferans, konser ve sanat sergileri gibi çeşitli etkinliklerin düzenlendiği ayrı bir toplanma yeri de oluşturmuştur. İlk dikkat çeken kültürel nitelikteki çalışmaları arasında, 1900-1901 yıllarında cemiyet marşını belirlemek için organize ettiği bir şiir yarışması yer almaktadır.¹¹⁴ Bu yarışma sonucunda, o dönemde henüz 13 yaşında bir öğrenci olan Stelios Sperantsas'ın¹¹⁵ şiiri birinci seçilerek, müzik öğretmeni ve besteci Dimos Milanakis tarafından bestelenmiştir.¹¹⁶ 1904 yılına kadar sporun yanında çeşitli sanatsal etkinliklerde bulunan *Panionios*, 1906 yılında yayınladığı nizamnamesinde, kendisini yalnızca bir spor cemiyeti olarak tanımlamıştır.¹¹⁷ Bu tarihten itibaren bir spor kulübü şeklinde faaliyet göstermeye devam eden *Panionios Cemiyeti'*nin, Anadolu'da sporun geliştirilmesi ve Anadolu Rumları arasında dayanışma olgusunun güçlendirilmesi bağlamında gerçekleştirdiği belki de en önemli faaliyet, *Panionia Spor Müsabakalarını* düzenlemek olmuştur. *Panionia Müsabakaları*, ilk kez 1896 yılında *Panionios'*un kurucu cemiyetlerinden biri olan *Gymnasion* tarafından başlatılmıştır.¹¹⁸ Birkaç küçük aksama dışında, 1921'e kadar hemen her yıl düzenlenen bu müsabakalarda, atletizmden yüzmeye, bisikletten jimnastiğe kadar birçok dalda spor oyunları gerçekleştirilmiş ve İzmir'deki Rum spor kulüplerinin yanı sıra, Anadolu'dan ve Osmanlı Rumlarının yaşadığı çeşitli bölgelerden spor kulüpleri müsabakalara katılmıştır.¹¹⁹

112 Petros Linardos, "Rizes kai Ekseliksi tou Mikrasiatikou Athlismou apo tin Arhaiotita mehri to 1922", *Praktika Tou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo*, Nea İonia, 2005, s. 142.

113 *İmerisia*, 25 İouliou 1908, Arith. 825, s. 3.

114 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 189.

115 Yunan edebiyatının tanınmış isimlerinden olan İzmirli Stelios Sperantsas, Evangeliki Okulu'nu bitirdikten sonra Atina'da tıp eğitimi almış, ardından Yunan ordusunda radyolog olarak görev yapmıştır. Eğitimi radyolojiyle sınırlamayan Sperantsas, önce Atina'da, sonra Paris'te devam ettiği dişçilik eğitiminin ardından Atina Üniversitesi'nde ortodonti bölümünü kurmuştur. Uzun yıllar aynı bölümde profesör olarak görev yapan Sperantsas, çocuk yaşlardan itibaren edebiyata olan ilgisini, özellikle şiir alanında göstermiş ve Yunan edebiyatına sayısız eser bırakmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz. <http://www.enosismyrnon.gr/el/ekdoseis-tes-enoses/arthra-arkheiou/sperantz-s-stelios.html>, Erişim Tarihi: 15.10.2016; <https://www.sansimera.gr/biographies/262>, Erişim Tarihi: 15.10.2016; Barbis Vozalis, *Portraita Protoporon Odontiatron tis Larisas*, Larisa, 2006, s. 112-114.

116 *Panionios Jimnastik Cemiyeti'*nin marşı için bkz. Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 190-191.

117 *Kanonismos Panioniou Gymn. Syllogou Smyrnis, İdrythentos to 1890*, 1906, s. 3.

118 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 197; Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 123-124.

119 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 198.

Yunanistan Atletizm Federasyonu'na¹²⁰ da üye olan *Panionios Cemiyeti*, Ayvalık'ta, İskenderiye'de ve Atina'da düzenlenen çeşitli müsabakalarda yer almış, ayrıca 1896 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan Uluslararası Olimpiyat Oyunlarına da birkaç kez katılmıştır.¹²¹ Her ne kadar Osmanlı topraklarında doğsa da bu cemiyet, bir Rum cemiyeti olması dolayısıyla Yunanistan ile organik bir bağa sahip olmuş; hatta cemiyetin sporcuları da, Olimpiyatlarda, Osmanlı Devleti'ni temsilen değil, daha yerel düzeyde, İzmir'i temsilen yer almışlardır. *Panionios Cemiyeti*, 1922'de Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte İzmir'deki faaliyetini sonlandırarak Atina'nın Nea Smyrni semtinde, *İzmir Panionios Jimnastik Cemiyeti* ismiyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

İzmir'in bir diğer önde gelen spor cemiyeti, yine 19. yüzyıl sonlarında Rumlar tarafından kurulup (1891) faaliyetini 1922'ye kadar sürdüren Απόλλων/*Apollon Cemiyeti*'dir. *Panionios Cemiyeti*'ne benzer şekilde, önce bir müzik cemiyeti olarak ortaya çıkan *Apollon*, düzenli olarak konserler organize etmiş ve edebiyatla ilgili toplantılar gerçekleştirmiştir.¹²² 1894 yılından itibaren bünyesinde bir gezi birimi oluşturan cemiyet, bir süre sonra bu birimi genişleterek sporu da içine katmıştır. 1908 yılında kendisini bir spor cemiyeti olarak tanımlayana kadar geçen süre içerisinde, bir yandan sanatsal faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan *Panionios Cemiyeti* gibi, hem yerel hem de uluslararası birçok spor müsabakasında yer almış; ayrıca *Panionia Müsabakaları* kadar büyük çaplı olmasa da *Apollonia Müsabakalarını* organize etmiştir.¹²³ Dönemin Aydın Valisi Mehmet Kamil Paşa'nın¹²⁴ da teşviki ve himayesi altında düzenlenen *Apollonia Müsabakalarına*, *Apollon*'un yanı sıra, İzmir'in diğer spor kulüpleri de katılmıştır.¹²⁵ *Apollon*, ayrıca, çocuk ve genç sporculara yönelik olarak da spor müsabakaları organize etmiştir.¹²⁶ 1908 yılında yayımlanan nizamnamesinde *Apollon Cemiyeti*'nin adının, *Apollon Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος o "Απόλλων" /*Gymnastikos Syllogos* o "Apollon") olarak değiştirildiği dikkati çekmektedir. Yine nizamname kapağında cemiyetin 1891 yılında kurulduğu ve 1905 yılında yeniden oluşturulduğu bilgisi yer almaktadır.¹²⁷ 1922'ye kadar

120 Yunanca Σύνδεσμος Ελληνικών Γυμναστικών Αθλητικών Σωματείων (ΣΕΓΑΣ) /Syndesmos Ellinikon Gymnastikon Athlitikon Somateion (SEGAS) olarak bilinen Yunan Jimnastik ve Spor Cemiyetleri Birliği, bir diğer adıyla Yunanistan Atletizm Federasyonu, 1897'de kurulmuş ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

121 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 198-204.

122 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 168.

123 Mameni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 121; Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 170-178.

124 II. Abdülhamit ve V. Mehmet dönemlerinde 4 kez sadrazamlık görevinde bulunan Mehmet Kamil Paşa, 1896-1907 yılları arasında Aydın valisi olarak İzmir'de görev yapmıştır. Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kamil Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 393.

125 1904 yılında düzenlenen I. Apollonia Müsabakalarının program broşürünün kapağında Kamil Paşa'nın ismi de yer almaktadır. Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 171.

126 *Amaltheia*, 27/10 Septemvriou 1908, Arith. 9106, s. 2.

127 Bahsi geçen nizamnameye ulaşamamış, ancak Solomonidis, *Tis Smyrnis* adlı eserinde nizamnamenin kapağına yer vermiştir. Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 169.

varlığını sürdüren *Apollon Cemiyeti*, Yunanistan'a göç ettikten sonra Atina'da bir spor kulübü olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.

İzmir Rumlarının renkli sosyal yaşantısı içinde varlık gösteren bir başka oluşum da, kuruluşu *Orfevs*, *Panionios* ve *Apollon* cemiyetleri gibi 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen (1893) *İzmir Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονική Εταιρία Σμύρνης/ Filarmoniki Eteria Smyrnis)'dir. Kurulduğu andan itibaren Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle sıkı ilişkiler geliştiren *Filarmoni Cemiyeti*, toplum yararına konserler ve dans gösterileri düzenlemiştir.¹²⁸ Ayrıca *Apollon Cemiyeti*'nden bazı üyelerin katılımıyla *İzmir Müzik Okulu* (Μουσική Σχολή Σμύρνης / Mousiki Sholi Smyrnis) adında bir başka oluşumun ortaya çıkmasına da ön ayak olmuştur.¹²⁹ *Filarmoni Cemiyeti*'nin faaliyetleri zaman zaman kesintiye uğrasa da, en azından varlığını Yunan işgali döneminde de sürdürdüğü bilinmektedir.¹³⁰

İzmir'in diğer semtlerinde de sanat ve sporun iç içe yer aldığı cemiyetler, hemen hemen 20. yüzyılın başlarında varlık göstermişlerdir. Örneğin Karşıyaka'da, kürek yarışları düzenleyen ve tiyatro oyunları sahneleyen bir Rum kulübünün yanı sıra, bir müzik kulübünün de varlığı dikkati çekmektedir. İsimleri bilinmeyen bu oluşumlar dışında, 1906'da kurulan *Karşıyaka Jimnastik ve Müzik Cemiyeti* (Γυμναστικός και Μουσικός Σύλλογος Καρσιγιακά/ Gymnastikos kai Mousikos Syllogos Karşıyaka) ile İzmir'in ünlü sporcularının, spor hayatına ilk adımlarını attıkları *Κόπανος / Kopanos* ve *Αίας / Aias* adlarında iki yerel spor cemiyetine daha rastlanmıştır.¹³¹

Rumlar tarafından Melantia olarak adlandırılan Karataş'ta ise 1906 yılında, Omiros Onasis, Anastasios Hatziemmanouil, Theofanis Misail ve G. Makrigiannis'in girişimleriyle *Pelops Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Πέλοψ/ Gymnastikos Syllogos Pelops) kurulmuştur.¹³² *Panionios* ve *Apollon* gibi, *Yunanistan Atletizm Federasyonu*'na üye spor kulüpleri arasında adı geçen *Pelops*'un amacı, başta su sporları olmak üzere sporun ilerlemesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede *Pelops*, özellikle kürek ve yüzme

128 *Arheio Anatolis*, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1894, Z 2; Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 122.

129 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 122. 1908 yılına ait *İmerisia* gazetesinde, İzmir Müzik Okulu'nun bir konser duyurusuna rastlanmıştır. Bu duyuru, İzmir Müzik Okulu'nun 1908 yılında faaliyet gösterdiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. *İmerisia*, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3.

130 1920 yılına ait *Kosmos* gazetesinde Filarmoni Cemiyeti'nin, maddi nedenlerden dolayı faaliyetlerine bir süre ara verdiği, ancak İzmir Metropolitisi Hryssostomos'un maddi desteğiyle yeniden ayağa kalktığı ifade edilmektedir. *Kosmos*, 11/24 Dekemvriou 1920, Arith. 832, s. 4.

131 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 215.

132 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 135. Solomonidis, Pelops'un kuruluş tarihi olarak 1908 yılını vermektedir. Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 211. Ancak 1907 yılına ait bir gazete haberinde Pelops'un düzenlediği kürek yarışlarından bahsedilmesi, cemiyetin 1908 yılından önce kurulduğunu göstermektedir. *Amaltheia*, 6/19 İouliou 1907, Arith. 8742, s. 2. Ayrıca 1908 yılının yaz aylarında cemiyetin yeni yönetim kurulunu belirlemek üzere seçim yapılmış ve bu seçim sonucunda yeni kurulda, Th. Misailidis, O. Onasis, D. Voutsinas, G. Mavrogiannis (Makrigiannis olabilir), A. Hatziemmanouil, P. Dimitropoulos ve İ. Tzinoglou yer almıştır. *İmerisia*, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3; *Amaltheia*, 1/14 Septemvriou 1908, Arith. 9092, s. 2.

alanında sporcular yetiştirmiş, ayrıca atletizm ve futbola da ilgilenmiştir.¹³³ Cemiyetin düzenlediği kürek ve yüzme müsabakalarına, *Kürek Kulübü*, *Apollon* ve *Panionios*'un yanı sıra, İzmir'in hemen hemen bütün Rum spor cemiyetleri katılım göstermiştir. Uluslararası platformlarda da başarılarla imza atan *Pelops*, Anadolu'daki Yunan işgalinin son günlerine kadar faaliyetlerine devam etmiştir.¹³⁴ Yunanistan'a göç ettikten sonra, aynı isimle yeniden kurulan *Pelops*, burada varlığını birkaç yıl daha sürdürmüştür.

Öte yandan 1896'da *Panionia Müsabakalarına*, 1904'te de *Apollonia Müsabakalarına* ev sahipliği yapan Bornova'da da spor, ilgi çekici bir alan olarak toplum hayatında yer edinmiştir. Buradaki spor cemiyetleri arasında ilk olarak, Bornova'daki İngilizler tarafından II. Meşrutiyet öncesinde kurulan *Bornova Spor Kulübü* (Bournabat Athletical Association) dikkati çekmektedir.¹³⁵ Ardından Bornovalı Rum sporseverler de, *Thisefs Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Θησέως / Gymnastikos Syllogos Thisefs) ile *Ermis Jimnastik Kulübü* (Γυμναστικός Όμιλος Ερμής / Gymnastikos Omilos Ermis) çatısı altında örgütlenmişlerdir.

1907 yılında kurulan *Thisefs Jimnastik Cemiyeti*, *Apollon Cemiyeti* ile sıkı bir işbirliği geliştirmiş ve onun desteğiyle bir spor salonu oluşturmuştur.¹³⁶ İlk başkanı Nikolaos Mytilinos olan *Thisefs Jimnastik Cemiyeti*'nin, 1908 yılında oluşturduğu yeni yönetim kurulunda, başkanlık görevini Mathaios Vafeiadakis üstlenmiştir.¹³⁷ Cemiyet, spor aktivitelerinin yanı sıra, üyeleri için zaman zaman gezi organizasyonları da düzenlemiştir.¹³⁸

Ermis Jimnastik Kulübü ise 1908 yılında kurulmuş ve *Thisefs Cemiyeti*'nden daha uzun bir süre faaliyet göstermiştir. Başkanlığını Nikolaos Tsangridis'in üstlendiği cemiyetin amacı, üyelerinin birlik ve beraberliği çerçevesinde, sporun desteklenmesini sağlayarak toplumun ilerlemesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir.¹³⁹ Özellikle atletizm ve futbol dalında yetiştirdiği sporcular, *Panionia* ve *Apollonia Müsabakalarına* katılmış ve birçoğu kendini kanıtlamayı başarmıştır.¹⁴⁰

Aynı dönemde Bornova'da, bahsi geçen cemiyetlerden bağımsız olarak bir Rum futbol takımı da oluşturulmuştur. Ayrıca Buca'da faaliyet gösteren *Buca Futbol Kulübü*'nü (Ποδοσφαιρικός Όμιλος Βουτζά/ Podosfairikos Omilos Boutza) de Rum spor cemiyetleri arasında saymak gerekir.

Öte yandan İzmir'de, okullara ve çeşitli insani yardım kuruluşlarına destek sağlamak amacıyla tiyatro oyunları sahneleyen ve genellikle amatör

133 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 211-212.

134 *A.g.e.*, s. 212.

135 *A.g.e.*, s. 170.

136 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s.134; Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 214.

137 *Amaltheia*, 20/3 Noemvriou 1908, Arith. 9159, s. 2.

138 *İmerisia*, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3.

139 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 214. Cemiyetin yönetim kurulu için bkz. *Amaltheia*, 20/3 Noemvriou 1908, Arith. 9159, s. 2.

140 Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 214.

tiyatrocular tarafından oluşturulan Rum tiyatro cemiyetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Bunlar arasında *Rum Tiyatroseverler Cemiyeti*, *Aishylos Tiyatroseverler Cemiyeti*, *İzmir Aristofanis Tiyatroseverler Cemiyeti* ile *Thespis Cemiyeti* gibi oluşumların çoğu 19. yüzyılın sonlarında kurulmuştur.¹⁴¹

Yine 19. yüzyıl sonlarında kurulan ve Rumların kültürel gelişimine katkı sunan bir başka cemiyet de dini nitelikleri ağır basan *Aziz Polykarpos Ortodoks Dini Cemiyeti* (Ορθόδοξον Θρησκευτικόν Σωματεῖον Ο Άγιος Πολύκαρπος / Orthodoxon Thriskeftikon Somateion O Agios Polykarpos)'dir. Rumların cemaat yapılanmasındaki din etkeninin, kimlik tanımlamasında bütünleştirici ve birleştirici rolü düşünüldüğünde, bu alana yönelen cemiyetlerin, Rum Ortodoks kültürünün ve kimliğinin korunmasında ve geliştirilmesinde önemli birer araç olduğu söylenebilir. 1892 yılında kurulan *Aziz Polykarpos Ortodoks Dini Cemiyeti* de, bu anlamda, Rum Ortodoks cemaatinin dini duygularını güçlendirerek kültürel kimliklerine daha çok sarılmalarını ve cemaat bağlarının sıkılaşmasını sağlamıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra isim değişikliğine giderek *Efseveia Dini Cemiyeti* (Θρησκευτική Αδελφότης Ευσέβεια / Thriskeftiki Adelfotis Efseveia) adını alan¹⁴² cemiyetin amacı, dini vaazlar, dersler ve çeşitli aktiviteler yoluyla Anadolu'daki Katolik ve Protestan propagandalarının önüne geçmek ve Rum Ortodoks cemaatine dindarlık aşılama olarak belirlenmiştir.¹⁴³ İzmir Rumlarının önde gelen cemiyetleri arasında yerini alan *Efseveia*, Rum Ortodoks cemaatinin ihtiyaçlarına göre hareket ederek kapsamlı bir faaliyet alanı oluşturmuştur. Amacına uygun olarak Pazar okulları¹⁴⁴ oluşturmuş, akşam dersleri organize etmiş, Yunancanın yanı sıra Türkofon Rumlar için Türkçe bilen vaizlerle çalışmış, yoksul öğrenciler yararına bir kütüphane ve okuma salonu kurmuş ve daha geniş bir kitleye ulaşmak adına dini risalelerin yanı sıra, 1911 yılından itibaren haftalık süreli yayını olan *İeros Polykarpos*'u yayımlamıştır.¹⁴⁵ Faaliyetini 1922'ye kadar devam ettiren *Efseveia*, İzmir'in birçok cemiyetiyle işbirliği içinde hayırsever ve kültürel çalışmalarda bulunmuş, toplantı ve konferansları için uygun yer bulamayan birçok Rum cemiyetine kendi özel binasının kapılarını açmıştır. Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle de sıkı ilişkiler geliştiren *Efseveia*, *Anatoli* ile birlikte öğrencilere eğitim desteği sunmuş, onları geleceğin öğretmenleri ve vaizleri olarak yetiştirmiştir.¹⁴⁶

141 *İmerisia*, 18 Oktovriou 1908, Arith. 896, s. 3. İzmir'de tiyatronun gelişimi ve tiyatroyla ilgilenen cemiyetlerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Hristou Sokr. Solomonidi, *To Theatro sti Smyrni (1657-1922)*, Typografeia Ar. Mavridi, Athina, 1954.

142 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 99.

143 *Ekklesiastiki Alitheia*, 6 Septemvriou 1897, Etos IZ', Arith. 28, s. 219; Margaritis Evangelidis, *İpomnima peri ton Dikaiomaton kai Pathimaton ton Estion tou Politismou Mikras Asias kai Thrakis*, en Athinai, 1918, s. 54.

144 Pazar okulları, Hristiyan kiliselerinde pazar günleri genellikle çocuklar için düzenlenen dini kurslardır.

145 *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 39; Evangelidis, a.g.e., s. 54.

146 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 100.

Öte yandan 1908 yılındaki Jön Türk Devrimi'nin sunduğu özgürlük ortamı, yeni cemiyetlerin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından kurulan bazı Rum cemiyetleri, genellikle üyelerine meşrutiyet kültürünü aşlamak ve ulusal ideolojiyi korumak üzerine eğilmiş,¹⁴⁷ bu yönelimleriyle siyasi nitelikte oluşumlar arasında yer almışlardır. Bu cemiyetler, daha çok, Meşrutiyet konusunda Rum halkının bilinçlendirilmesi ve onlara anayasal hak ve yükümlülüklerinin öğretilmesi amacıyla ortaya çıkmışlardır. Meşrutiyet'in getirdiği eşitlik, adalet ve özgürlük nosyonlarından Rum toplumunun en iyi şekilde yararlanabilmesi kaygısıyla kurulan, genellikle siyasi konulara yönelen ve etnik içerikli faaliyet geliştiren bu cemiyetlerin varlığı, 1909 yılındaki Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği siyasi cemiyet kurma yasağıyla birlikte, genel olarak kısa sürmüştür. İzmir'de, Rum halkına Meşrutiyet'i anlatmak ve milletvekili seçimleriyle ilgilenmek üzere kurulan *İzmir Rum Birliği* (Ελληνικός Σύνδεσμος Σμύρνης/ Ellinikos Syndesmos Smyrnis) ile *Karşıyaka Vatansever Cemiyeti* (Ο εν Κορδελιώ Πατριωτικός Σύλλογος/ O en Kordelio Patriotikos Syllogos) bu tür oluşumlara örnek gösterilebilir.¹⁴⁸

II. Meşrutiyet döneminde İzmir Rumları arasında halkı aydınlatmaya dönük kültürel nitelikte çalışmalar yapan cemiyetler de kurulmuştur. Bunlar arasında 1909 yılında kurulan *Halk Merkezi* (Λαϊκόν Κέντρον / Laikon Kentron), İzmir'in önde gelen eğitim cemiyetlerinden biri olarak literatüre geçmiştir. Stylianos N. Kollaros ile Dimitrios İoakeimidis tarafından kurulan cemiyet, Rum halkının, özellikle işçi sınıfının eğitimi üzerine eğilerek kültürel nitelikte ve toplum yararına faaliyet göstermiştir. Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle de sıkı ilişkiler geliştiren *Halk Merkezi*, 1910 yılında *Anatoli*'ye yazdığı bir mektupta, amacını, bölge Rum halkı arasında Yunancanın yaygınlaştırılması ve Yunan değerleri ile Yunan ulusal dünya görüşünün güçlendirilmesi şeklinde belirtmiştir. Amacına uygun olarak bir okuma salonu ve küçük bir kütüphane oluşturmayı öngören cemiyet, bunun için *Anatoli Cemiyeti*'nden destek istemiştir.¹⁴⁹ Kurulduğu yıldan itibaren Evangeliki Okulu'ndan öğretim personeli sağlayarak 500 öğrenci kapasiteli bir akşam okulu açan *Halk Merkezi*, burada din, tarih, matematik, ticaret, dil, coğrafya gibi çeşitli alanlarda pratik bilgilerin verildiği dersler organize etmiştir.¹⁵⁰

1911 yılında İzmir Metropolitisi Hrysostomos'un da girişimleriyle kendi hususi binasını satın alan *Halk Merkezi*, aynı sene İzmir Rum halkına yönelik yayınladığı bir broşürde, faaliyet programından bahsetmiştir. Bu program kapsamında, o seneye ilişkin, Eylül ayından Nisan ayına kadar akşam dersleri düzenleneceği ve Yunanca, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Aritmetik, Sağlık

147 Stefanou İ. Papadopoulou, "Eisagogi stin İstoria ton Ellinikon Filekpaideftikon Syllogon tis Othomanikis Aftokratorias kata ton 19o kai 20o Aiona", *Parnassos*, Periodos Deftera, Tomos Δ', Arith. 2, Filologikos Syllogos Parnassos, Aprilios-İounios 1962, s. 257-258.

148 *İmerisia*, 8 Noemvriou 1908, Arith. 914, s. 3; 2 Septemvriou 1908, Arith. 856, s. 3.

149 *Arheio Anatolis*, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Z 235.

150 Aynı yer.

başta olmak üzere çeşitli konulardaki bu derslere işçi, memur, zanaatkâr gibi meslek sahiplerinin yanı sıra, öğrenme heveslisi her Rum bireyin ücretsiz olarak katılabileceği belirtilmiştir. Fabrika sahibi ve işverenlerden, işçi ve çalışanlarının bu derslere katılımını rica eden cemiyet, okuma-yazma bilmeyenlerin okuma-yazma öğrenmeleri, diğerlerinin de bilgi ve görgülerini arttırmaları için derslerin önemine vurgu yapmıştır.¹⁵¹ Yine programda, düzenli olarak her Pazar halk yararına konferanslar organize edileceği ve İzmir'in yoksul ve çalışkan çocukları arasından yarışma yoluyla seçilen bir öğrencinin Evangeliki Okulu'nda *Halk Merkezi* tarafından burslu olarak okutulacağı bilgisi ile bir toplanma yeri bulunmayan bazı Rum cemiyet ve loncalarının, toplantı ve konferansları için belirli günlerde *Halk Merkezi*'nin salonlarını kullanabilecekleri duyurusu yer almıştır.¹⁵²

Kapılarını İzmir Rum cemiyetlerine açan *Halk Merkezi* ile ilgili çeşitli duyuru ve haberlere İzmir Rum gazetelerinde de sıkça rastlanmıştır. Hatta İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin ardından, *Halk Merkezi*'nin faaliyetlerinde bir aksama olmadığı, cemiyetin aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürdüğü, yine bu dönemin gazete sütunlarına yansıyan cemiyet haberlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin; Ekim 1919 tarihli *Kosmos* gazetesinde *Halk Merkezi*'nin bir konferans duyurusunun yanı sıra, akşam okulu dersleriyle ilgili bir ilanı yer almaktadır.¹⁵³ Ayrıca Aralık 1919'da İzmir'deki *Tezghâhtarlar Birliği* başkanının, birliğin amacının geliştirilmesine yönelik *Halk Merkezi* konferans salonunda bir konuşma yapacağı; Mart 1921'de ise bir başka cemiyetin, yine *Halk Merkezi*'nin salonunu konferans için kullanacağı *Kosmos* gazetesinde duyurulmaktadır.¹⁵⁴ 1922'ye kadar faaliyetini sürdüren *Halk Merkezi*, zaman zaman da İzmir'in cemiyet ve loncalarından temsilcileri bir araya getirerek toplantılar düzenlemiştir.¹⁵⁵ İzmir Rum cemaati tarafından oldukça sevilen cemiyet adına bir marş bile bestelenmiştir.¹⁵⁶

İzmir'in kültürel zenginliği, *Halk Merkezi*'nin yanı sıra, irili ufaklı birçok eğitim ve kültür derneğinde hayat bulmuştur. Bunlar arasında İzmir'in çeşitli okullarından Rum öğrencilerin oluşturdukları cemiyetler de ayrıca dikkat çekicidir. *Rum Edebiyat Cemiyeti "Omiros"* (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος "Ομηρος" /Ellinikos Filologikos Syllogos "Omiros") İzmir Uluslararası Amerikan Koleji¹⁵⁷ öğrencilerinin ve mezunlarının oluşturduğu bir Rum kültür

151 *Arheio Anatolis*, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1911, Z 255.

152 Aynı yer.

153 *Kosmos*, 26/8 Oktovriou 1919, Arith. 449, s. 2.

154 *Kosmos*, 28/10 Dekemvriou 1919, Arith. 506, s. 2; 10/23 Martiou 1921, Arith. 918, s. 2.

155 *Amaltheia*, 1/14 Martiou 1922, Arith. 19163, s. 2; *Estia*, 19 Martiou 1922, Arith. 1883, s. 3.

156 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 94.

157 İzmir Uluslararası Amerikan Koleji, İzmir'de bulunan Amerikalı misyonerler tarafından 1879 yılında bir erkek okulu olarak kurulan ve 1891 yılında lise düzeyinde eğitim vermeye başlayan bir eğitim kurumudur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Cenk Demir, *Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, s. 168-179.

cemiyetidir.¹⁵⁸ Benzer şekilde Rum Alman Lisesi'nde de 1910-1911 yıllarında *Öğrenci Cemiyeti* (Μαθητικός Σύλλογος / Mathitikos Syllogos) faaliyet göstermiş; ayrıca lisedeki yetimlerin bakımını üstlenmek üzere yine okulla bağlantılı bir kadın cemiyeti kurulmuştur.¹⁵⁹

Aynı dönemde varlık gösteren *Kadınlar Birliği* (Ένωσις Κυριών / Enosis Kyrion), Rum kadınlarına yönelik bir Pazar Okulu oluştururken;¹⁶⁰ *Güzelyalı*'da¹⁶¹ *Karınca Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Μύρμηγξ / Filekpaideftiki Adelfotis Myrminks), *Bayraklı*'da ise cemaat okullarının geliştirilmesi, yoksul öğrencilerin desteklenmesi ve cemiyet üyelerinin çeşitli konferanslar, sanatsal temsiller ve kütüphane yoluyla gelişmelerinin sağlanması gibi amaçlara yönelen¹⁶² *Kültür Cemiyeti* (Αδελφότης Μόρφωσης / Adelfotis Morfosis) adında oluşumlara rastlanmıştır.

Ayrıca bu dönemde, edebiyat ve sanatın geliştirilmesine yönelik kültürel nitelikli oluşumlar da göze çarpmaktadır. Bunlar arasında *İzmir Edebiyat ve Sanat Cemiyeti* (Φιλολογικός και Καλλιτεχνικός Σύλλογος Σμύρνης / Filologikos kai Kallitehnikos Syllogos Smyrnis) 1911 yılında faaliyet hayatına başlamıştır. *Kosmos* adında bir İzmir edebiyat dergisinin¹⁶³ teşvikiyle oluşturulan cemiyetin çatısı altında, İzmir'in önde gelen aydın ve sanatçı kesimi toplanmıştır. Yedi kişilik bir yönetim kurulu belirleyen *Edebiyat ve Sanat Cemiyeti*'nin başkanlığını ise İzmirli Rum şair M. Argyropoulos üstlenmiştir.¹⁶⁴ 1912 yılının Ekim ayında Yunanistan, Mısır ve Anadolu'nun diğer bölgelerinden de sanatçıların katılacağı bir fuar düzenlemeyi planlayan cemiyet, Balkan Savaşları'nın neden olduğu siyasi çalkantılardan ötürü bu organizasyonu iptal etmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen cemiyetin, tiyatro gösterileri ve konferanslar düzenlemek gibi çeşitli aktivitelerle kültürel amacını sürdürdüğü görülmektedir.¹⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da benzer amaçlara yönelen *İzmir Sanatseverler Kulübü* (Ομιλος Φιλοτέχνων Σμύρνης / Omilos Filotehnon Smyrnis) ile *İzmirli İlim Mukavelesi* (Επιστημονική Συμποραία Σμύρνης / Epistimoniki Smyrnaion Symvasis) adında cemiyetler teşkil edilmiştir. Hem isimlerinden hem de faaliyet alanlarından, İzmir'in Rum entelektüel kesimini hedeflediği anlaşılan bu iki cemiyetten *İzmir Sanatseverler Kulübü* hakkında gazetelerde birçok habere rastlanması, bu oluşumun oldukça etkin nitelikte çalışmalar yaptığını göstermektedir. 1916 yılında kurulan ve başkanlığını Angelos

158 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 94.

159 Aynı yer.

160 *A.g.e.*, s. 95.

161 Yunancada Μυρακτιή/Myrakti veya Kokάργαλι/Kokargali (Kokaryalı) olarak bilinen semttir.

162 Soldatos, *a.g.e.*, T. 2, s. 213-214.

163 *Kosmos* dergisi 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1916 yılında dergi, aynı isim altında günlük yayımlanan bir haber gazetesine dönüşmüştür. İzmir'de Rum basını ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Giorgos A. Giannakopoulos, "Ο Ελληνικός Τυπος sti Smyrni", *E İstorka (Eleftherotypia)*, Tevhos: 148, 29 Avgoustou 2002, s. 38-43.

164 *Amaltheia*, 13/26 Dekemvriou 1911, Arith. 10058, s. 2.

165 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 95.

Simiriotis'in yaptığı *Sanatseverler Kulübü*, Urla'da 1905-1906 yıllarında kurulan aynı isimli cemiyetin devamıdır.¹⁶⁶ Kulübün, kendisine ait bir binası olmadığı için, kulüp toplantıları üyelerin evlerinde, bazı okulların konferans salonlarında veya *Halk Merkezi*'nde gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁷ Sanat ve edebiyat içerikli bu toplantıların yanı sıra, *Sanatseverler Kulübü*, deneysel psikoloji, modern Yunan edebiyatı ve felsefe, siyasi iktisat, fizyoloji gibi daha üst kültür düzeyine hitap eden konularda konferanslar ve dersler organize etmiştir.¹⁶⁸ Ders programlarını zaman zaman *Kosmos* gazetesinden duyuran kulüp, 1919 yılında İzmir'in diğer önde gelen kültür cemiyetleriyle birlikte İzmir'de bir edebiyat cemiyeti oluşturulması için de önemli çalışmalarda bulunmuştur.¹⁶⁹ İstanbul'daki *Sylogos* (Rum Edebiyat Cemiyeti) ve Atina'daki *Parnassos Edebiyat Cemiyeti* (Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός /Filologikos Sylogos Parnassos)¹⁷⁰ örneğinden hareket eden İzmir'in Rum entelektüelleri, *Edebiyat Cemiyeti* (Φιλολογικός Σύλλογος / Filologikos Sylogos) adını taşıyan bir kültür cemiyetinin kurulması yolunda yedi kişilik geçici bir yönetim kurulu belirleyerek ilk adımı atmışlardır. Bu kurula *Sanatseverler Kulübü* Başkanı Angelos Simiriotis başkanlık etmiştir.¹⁷¹

Edebiyat Cemiyeti'nin oluşturulması sürecinde, cemiyetin amaç ve faaliyet alanının belirlenmesi konusu, İzmir Rum entelektüel dünyasının temel meşguliyetlerinden biri haline gelmiştir. Hatta bu süreçte, *Kosmos* gazetesinde yer alan bir köşe yazısında da yeni cemiyetin, bölgenin bütün sanatsal ve edebi hislerine tercüman olması, edebiyatla ilgili bütün fikri unsurları bir araya getirmesi, bir dergi yayınlaması, sanatsal ve edebi müsabakaların yanı sıra sanatsal toplantılar, sergiler ve festivaller düzenlemesi ve kültürel konferanslarla birlikte dersler organize etmesi gibi bir program geliştirmesine yönelik öneriler ortaya atılmıştır.¹⁷²

Ancak İzmir Rum kültür cemiyetleri arasında bütünleştirici bir üst kurul görevi üstlenmesi planlanan *Edebiyat Cemiyeti*'nin temeli savaş yıllarında atıldığı için sınırlı bir faaliyet alanına sahip olmuştur. Her ne kadar 1920 yılının başlarında yapılan bir toplantıyla cemiyetin yönetim kurulu resmen belirlendiyse de, faaliyetleri istenilen düzeye ulaşamamıştır. İzmir gibi sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ile kültürel birikimin yüksek olduğu bir bölgede, böyle bir oluşumun tam anlamıyla hayata geçirilememesi, dönemin koşullarıyla açıklanabileceği gibi,

166 Aynı yer.

167 İzmir Sanatseverler Kulübü'nün Halk Merkezi'nde toplanmasına bir örnek olarak *Kosmos* gazetesinde yer alan bir haber için bkz. "To Zitima tou Filologikou Sylogou", *Kosmos*, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 2.

168 Mamoni-İstikopoulou, a.g.e., s. 95-96.

169 Kulübün 1919-1920 senesine dair yayınladığı bir ders programı duyurusu için bkz. *Kosmos*, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 2. Edebiyat cemiyeti oluşturma çabaları için bkz. *Kosmos*, aynı sayı ve 5/18 Dekemvriou 1919, Arith. 484, s. 2.

170 1865 yılında kurulan Parnassos Edebiyat Cemiyeti, Atina'da kültürel amaçlara yönelik ilk cemiyettir.

171 *Kosmos*, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 1-2.

172 *Kosmos*, 1/14 İanouariou 1920, Arith. 510, s. 6.

kültürel bakımdan geç kalınmış bir hamle olarak da addedilebilir. Zira savaş ortamı, cemiyetin aktif faaliyet göstermesinde büyük bir engel teşkil etmiştir. Nitekim gazetelerde bile konuyla ilgili tartışmaların yerini, bir süre sonra savaş haberleri almış ve *Edebiyat Cemiyeti* gündemden düşmüştür. Yalnızca 1920 yılının başlarında, *Kosmos* gazetesinde cemiyetin kurul toplantılarına ilişkin birkaç ilan dikkati çekmektedir.¹⁷³

Edebiyat Cemiyeti girişiminin uğradığı akıbeti bir yana bırakacak olursak, *İzmir Sanatseverler Kulübü*'nün Yunan işgali döneminde geliştirdiği etnik nitelikte faaliyetlerden de bahsetmek gerekmektedir. Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkışında, yerli Rumlar tarafından düzenlenen gösterilerde yer alan cemiyet, işgal süresince Yunan ordusuna destek mahiyetinde çalışmalarında da bulunmuştur. Bunlardan en dikkat çekici olanı, 1922 yılının Mart ayında Paris'te, Türk ve Yunan hükümetlerine sunulacak mütareke önerisini görüşmek için bir araya gelen İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarına iletmiş oldukları bildiridir. Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfusu adına kaleme alınan bu bildiride, her iki unsurun İtilaf güçlerine verdikleri destek ve hizmetleri hatırlatılarak *Türk dostu* Avrupa hükümetleri tarafından yüzüstü bırakıldıklarına dair tepkiler dile getirilmiş ve yabancı aydınlara çağrı yapılarak *Doğu Sorunu*'nun adil bir şekilde çözümü istenmiştir.¹⁷⁴

Yalnızca bu örnek bile Rum cemiyetlerinin zaman geçtikçe siyasal ve toplumsal koşullara bağlı olarak nasıl bir dönüşüm gösterdiklerini anlamak açısından yeterlidir. Cemiyetler, dönemin siyasi ikliminden oldukça etkilenmişler ve faaliyet alanları ne olursa olsun kültürel Helenizm'den siyasi Helenizm'e doğru bir yönelim göstermişlerdir.

Faaliyetini Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte sonlandırdığı düşünülen *Sanatseverler Kulübü* dışında, işgal döneminde varlığına rastlanan bir başka kültür cemiyeti de *Gençler Edebiyat Kumpanyası* (Φιλολογική Συντροφία Οι Νέοι/ Filologiki Syntrofia Oi Neoi)'dir.¹⁷⁵ Yukarıda bahsi geçen *Edebiyat Cemiyeti*'nin oluşturulması için çaba gösteren cemiyetlerden biri olan *Edebiyat Kumpanyası*, genç edebiyatçılardan teşekkül etmiş; çalışmalarını edebiyat, halkbilim, tiyatro ve müzik olmak üzere dört ana dala ayırmıştır. Yunanların yenilgiye uğrayarak Anadolu'dan ayrıldığı 1922 yılına kadar faaliyetini sürdüren cemiyet, Anadolu'daki Yunan işgalini de desteklemiş, cephedeki Yunan askerlerine kitap göndermiştir. Ayrıca *İzmir Sanatseverler Kulübü*'nün faaliyetine benzer şekilde, "*Küçük Asya Helenizmi*"nin haklarının savunulması için dış kamuoyuna çağrılar yapmıştır.¹⁷⁶

173 *Kosmos*, 27/9 İanouariou 1920, Arith. 536, s. 2; 30/12 İanouariou 1920, Arith. 539, s. 2; 1/14 Fevrouariou 1920, Arith. 541, s. 2; 15/28 Fevrouariou 1920, Arith. 555, s. 2.

174 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 96.

175 Gençlerin Edebi Arkadaşlığı şeklinde bir çevirisine de rastlanmıştır. Bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 348.

176 Mamoni-İstikopoulou, *a.g.e.*, s. 97.

Benzer şekilde, “Venizelos” Öğrenci Cemiyeti’nin (Μαθητικός Σύλλογος “Βενιζέλος” /Mathitikos Syllogos “Venizelos”) adına da 1920 yılına ait bir gazete haberinde rastlanmıştır.¹⁷⁷ O dönemde Karantina olarak adlandırılan Küçükalyalı’da kurulan cemiyetin, Venizelos ismini tercih etmesi ise Yunan devlet adamına duyulan sempatinin bir ifadesi gibidir.

Yunan işgali döneminde İzmir Rum cemiyetlerinin çoğunluğu, açıktan açığa Yunanistan’ı desteklemiş ve görünürdeki niteliklerine ek olarak siyasi bir tutum içinde olmuşlardır. 19 Mayıs 1922 tarihli *Tharros* gazetesinde yer alan bir haber, İzmir Rum toplumunun artık neredeyse Yunanistan’ın bir parçası haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Haberde, Yunan Kralı Konstantinos’un 22 Mayıs’taki isim günü için İzmir Metropolitliği’nin bir ayın düzenleyeceği bilgisi yer alırken, bu ayine Yunan Yüksek Komiserliği ve Yunan ordusu komutanlarının yanı sıra, bütün İzmir Rum cemiyet ve lonca başkanlarının da davet edilmesi,¹⁷⁸ aslında cemiyetlerin Yunanistan ile kurduğu organik bağın somut bir yansımasıdır.

Sonuç

19. yüzyılda bağımsız Yunan devletinin ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme hamleleri, Osmanlı Rumlarının toplumsal örgütlenmesine yeni bir boyut kazandırarak Rumlar arasında cemiyet kültürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Cemiyetleşme hareketinin Osmanlı Rumlarında diğer gayrimüslim unsurlara veya Müslümanlara göre daha erken bir dönemde ortaya çıkması ise Rumların soy ve kültür bağı kurabilecekleri bir Yunan devletinin varlığıyla açıklanabilir. Yunanistan, yayılma sahası olarak gördüğü Osmanlı Devleti’nde, Rumlara ulusal bilinç kazandırmak için onların cemiyetleşme faaliyetlerini desteklemiştir. Yunan devletinin Rum cemiyetlerinin kurulmasını teşvik eden yaklaşımı ve koruyucu rolünün yanı sıra, Rum toplumunun sosyoekonomik açıdan genel olarak gelişmiş bir portre çizmesi ve toplumdaki dayanışma kültürü de erken cemiyetleşmeyi tetiklemiştir.

Osmanlı Rumları açısından cemiyetleşme olgusu, özellikle Yunan devletinin ortaya çıkışının ardından ortak bir kimlik etrafında bütünleşmede aracı bir rol oynamıştır. Osmanlı topraklarında kurulan Rum cemiyetleri, Rum cemaatine kazandırdığı sosyal hareketliliğin yanı sıra, cemaat üzerinde etnik aidiyet duygusu da geliştirerek ortak bir kültür inşasına, başka bir deyişle Helenizm ideolojisine hizmet etmiştir. Ancak söz konusu cemiyetleşme süreci, Rumların yerleştiği her bölgede aynı düzeyde yaşanmamıştır. Zira her ne kadar cemaat yapıları benzer olsa da, Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerindeki Rumlar, sosyoekonomik ve kültürel yönlerden farklı düzeylerde gelişim göstermişlerdir.

177 *Kosmos*, 8/21 Avgoustou 1920, Arith. 709, s. 2.

178 *Tharros*, 19 Maiou 1922, Arith. 3158, s. 2.

Yunan bağımsızlığı öncesinde Atina'da kurulan kısa ömürlü ilk Rum cemiyetini bir yana bırakırsak, İzmir, hem Anadolu'da ilk cemiyetin doğum yeridir, hem de burada kurulan ilk Rum cemiyeti, Yunan bağımsızlığından sonra da varlığını sürdürdüğü için bir anlamda Osmanlı Rumları arasındaki cemiyetleşme hareketinin öncüsüdür. Ayrıca İzmir, Rumların Anadolu'daki ilk ilmi cemiyetine ev sahipliği yapma konusunda yine birinci sıradadır. Buradaki cemiyetleşme olgusu, süreklilik arz ettiği gibi, Osmanlı Devleti'nde hem Rumlar hem de diğer topluluklar arasında cemiyet kültürünün yayılması için örnek teşkil etmiştir. Zira Anadolu'nun batı kıyıları Yunan aydınlanmasının en çok etkilediği bölgelerden biri olmakla birlikte, özellikle İzmir'in, dış dünyaya açılan ticari bir kesişim noktası olması, bu bölgeyi yalnızca ekonomik değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da yükselen bir değer haline getirmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın başında, Osmanlı Devleti'nde cemiyet kültürünün şekillendiği yer İzmir, bu kültürle ilk tanışanlar da İzmirli Rumlar olmuştur.

Coğrafya, sosyoekonomik koşullar ve dinamik bir Rum nüfus, İzmir'de, Anadolu'nun diğer bölgelerine göre daha çok sayıda cemiyetin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla beraber, İzmir sancağı içinde de en yoğun Rum nüfusun bulunduğu merkez kaza, sancağın diğer kazalarına göre daha çok sayıda Rum cemiyetine ev sahipliği yaptığı gibi, burası, civar bölgelerde kurulan diğer Rum cemiyetleri için de bir kültürel merkez olarak algılanmıştır. Ayrıca İzmir Rum cemaatinin eğitim seviyesi de buradaki cemiyetleşmeyi etkilemiştir. Cemaat içinde tahsilli ve aydın bir sınıfın varlığı, cemiyet kurmanın da anahtarı olmuştur. Zira cemiyet kurucuları, toplumun geri kalanına göre çoğunlukla daha eğitilmiş ve sosyal statü bakımından daha saygın kimselerden oluşmuş ve bu sayede, özellikle eğitim alanında faaliyet gösteren cemiyetler, cemaat üyelerinin bilinçli bireyler olarak yetiştirilmesi için çaba harcamışlardır. Bu açıdan İzmir Rum cemiyetlerinin sahip olduğu imkânlar, onları, Anadolu'daki benzerlerinden bir adım öne taşımıştır.

İzmir Rum cemiyetleri, örgütlenme yapıları ve işleyişleri bakımından da birtakım ortak özelliklere sahip olmuştur. Ortak kültürel değerlere ve geleneklere sahip çıkan cemiyetler, Yunan devletiyle olan organik bağlarını korumuşlar, bu devletle ilişkilerini üst seviyede tutmuşlardır. Yunanistan da resmi kanalların yanı sıra, özel girişimler aracılığıyla da Rum cemiyetlerinin ihtiyaçlarına cevap vermiş, ulusal ideolojinin Rumlar arasında yayılması için çalışmalar yapmıştır.

Cemiyetlerin seçtiği isimlere bakıldığında, genellikle dini ya da ulusal çağrışım yapan isimlerin kullanıldığı görülecektir. Zira cemiyet kurucuları bu detayı da atlamamış, cemiyetlerine seçtikleri isimlerle Rumların zihninde, Yunan mirasına sahip çıkma algısı yaratarak ve onlara ortak kültürel değerleri hatırlatarak Helenizm'e ve dolayısıyla ulusal kimlik inşasına hizmet etmişlerdir. Bu açıdan cemiyetler, halk üzerinde etkili bir propaganda aracı mahiyetinde olmuştur.

Bunların yanı sıra, cemiyetlerin maddi kaynakları arasında bağışçılar önemli bir yer tutmuş, üyelerin rutin olarak ödediği aidatlar dışında, varlıklı Rumlar da cemiyetlere bağış yaparak katkı sağlamışlardır. Bu durum aslında karşılıklı çıkarlara hizmet etmiştir. Zira maddi durumu yerinde olan Rumlar bağış yoluyla cemiyetlerin ayakta kalmasını ve cemiyet amaçlarının yerine getirilmesi için gereken maddi desteği sağlarken, cemiyetler de zenginlerin hayır işlemesine aracılık eden kurumlar olmuşlardır.

Nitelikleri bakımından ise çok çeşitli ve çok geniş faaliyet alanlarına sahip olan Rum cemiyetleri, bir bütün olarak İzmir'in sosyoekonomik ve kültürel yapısındaki çeşitliliği de gözler önüne sermektedir. Cemiyetlerin faaliyetlerinde en yoğun eğilim, eğitim-kültür ile sosyal yardımlaşma alanlarında görülmüştür. Öte yandan cemiyetlerin niteliklerinde, dönemsel olarak birtakım değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Hayırsever veya kültürel niteliklere sahip birçok cemiyet, Rum cemaati arasında Helenizm'i yerleştirme ve onları ortak bir Helen kültürü etrafında birleştirme düşüncesiyle hareket ettiği için, dönemsel siyasi konjonktürden oldukça etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Helenizm'i kültürel bağlamda değerlendiren ve siyasetten görece uzak kalan çoğu cemiyet, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Helenizm'in siyasi tınısının etkisi altında kalarak siyasallaşmaya başlamış ve Yunanların Türk-Yunan Savaşı olarak nitelendirdiği Türk Milli Mücadelesi döneminde, işgalci Yunan ordusuna destek verme eğiliminde olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları Yayımlanmamış Belgeler

Estia Neas Smyrnis Arheio Anatolis (Estia Nea Smyrni Anatoli Arşivi)

Fakelos A' (İkoniou-Angyras)

Fakelos B' (Antioheias-İerosolymon)

Fakelos Z' (Smyrnis-Filadelfeias)

Fakelos Θ' (İlioupoleos)

Fakelos IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias)

Nizamnameler, Raporlar, Salnameler

Eteria pros Diadosin ton Ellinikon Grammaton en Mikra Asia, Logodosia tou Etous 1879-1881, Typois Adelfon Georgiadou, En Smyrni, 1881.

İmerologion tis Anatolis: Politeiografikon kai Filologikon tou Etous 1883, (Haz. Ath. Palaiologou), Etos Defteron, Typois Thrakis, en Konstantinoupolei, 1882.

Kanonismos Panioniou Gymn. Syllogou Smyrnis, İdrythentos to 1890, 1906.

Kanonismos tou en Athinai Syllogou ton Mikrasiaton tis Anatolis, ek tou Typografeiou P. D. Sakellariou, en Athinai, 1892.

Kanonismos tou en Konstantinoupolei Mousikou Syllogou, Typois A. Koromila kai P. Paspalli, en Konstantinoupolei, 1863.

Kanonismos tou en Kotyαιο Syllogou "İ Palingenesia", ek tou Typografeiou Gervant Adzemian, Konstantinoupolis, 1909.

Kanonismos tou en Smyrni Filekpaideftikou Syllogou Omirou, Typois Proodou, En Smyrni, 1872.

Katalogos ton Heirografon tis en Smyrni Vivliothikis tis Evangelikis Sholis, (Haz. A. Papadopoulou tou Kerameos), Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Typografeion o Typos, Smyrni, 1877.

O Faros tis Anatonis, Engyklopaidikon İmerologion tou Etous 1901, ek tou Typografeiou Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1900.

Oristikos Kanonismos tou en Smyrni Anagnostiriou "İ Smyrni", Typois Smyrnis, 1871.

Praktika tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos, 19 Maiou 1880, Tomos IE', 1880-81, Typois S. İ. Voutyra, en Konstantinoupolei, 1884.

II. Resmi Yayınlar

Düstur

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Takvim-i Vekayi

III. Süreli Yayınlar

Dergiler

Ekklisiastiki Alitheia

Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos

Ksenofanis, Syngramma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatonis

Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis

Gazeteler

Amaltheia

Efimeris tis Smyrnis

Estia

İmerisia

Kosmos

Tharros

IV. Kitaplar

ALEXANDRİS, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, 2. Basım, Centre for Asia Minor Studies, Athens, 1992.

ANAGNOSTOPOULOU, Sia, *Mikra Asia: 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthodokses Koinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Pedio, Athina, 2013.

AUGUSTİNOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (Çev. Devrim Evcı), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

- BABİNOTİS, Georgios, *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, 3. Basım, Kentro Leksilogias E.R.E., Athina, 2008.
- BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.
- CLOGG, Richard, *İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History*, The Isis Press, İstanbul, 2004.
- DALAKOURA, Katerina, Sidiroula Ziogou-Karastergiou, *İ Ekpaidefsi ton Gynaikon, Oi Gynaikes stin Ekpaidefsi (18os-20os ai.), Koinonikoi, İdeologikoi, Ekpaideftikoi Metashimatismoi kai i Gynaikeia Paremvasi*, Athina, 2015.
- DİMARAS, K. Th., *Ellinikos Romantismos*, Ermis, Athina, 2009.
- EKSERTZOĞLOU, Haris, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, (Çev. Foti Benlisoy – Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- EVANGELİDİS, Margaritis, *İpomnima peri ton Dikaionaton kai Pathimaton ton Estion tou Politismou Mikras Asias kai Thrakis*, en Athinais, 1918.
- FARDİ, A. Th., K. İo. Fotiadou, *Leksikon Ellinotourkikon*, Tomos Protos, ek tou Typogrf. Anatoli, en Konstantinoupolei, 1860.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- IRAK, Dağhan, *Hükmen Yenik: Türkiye'de ve İngiltere'de Futbolun Sosyopolitiği*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- İ Smyrni prin apo tin Katastrofi, Enas Odigos tou 1920*, Ekdoseis "To Pontiki", Athina, 1992.
- JUSDANİS, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- _____, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- MAMONİ, Kyriaki, Lida İstikopoulou, *Somateiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia (1861-1922)*, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2006.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, 3. Basım, TTK, Ankara, 1971.

- MİLLAS, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- PANAGİOTİDOU, İ. P., *Leksikon Ellino-Tourkikon*, Typois İ. Panagiotidou, en Konstantinoupolei, 1897.
- SOLDATOS, Hristos Sp., *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)*, Tomos A'-B', Athina, 1989.
- SOLOMONİDİ, Hristou Sokr., (*Synoikies, Dromoi, Peripatoi, Apokries, Pasha, Zografoi, Leshes, Horoi, Athlitisimos, Melis, Glossario, Diafora*) *Tis Smyrnis*, Athina, 1957.
- _____, *To Theatro sti Smyrni (1657-1922)*, Typografeia Ar. Mavridi, Athina, 1954.
- STAVROU, Tatiana, *O En Konstantinoupolei Ellinikos Filologikos Syllogos: To Ypourgeion Paideias tou Alitrotou Ellinismou*, Athina, 1967.
- SVORONOS, Nikos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988.
- TEKELİ, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2. Basım, TTK, Ankara, 1999.
- TÖNNIES, Ferdinand, *Community and Society*, Dover Publications Inc., Mineola, New York, 2011.
- Türkçe Sözlük*, C.1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992.
- UBİCİNİ, Abdolonyme, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part II, The Raiiahs, including the Greeks, Armenians, Latins, Israelites*, London, 1856.
- UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- VAİANNİ, Maria N., *Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900*, Ekdoseis Enoseos Smirneon, Athina, 2003.
- VASSİADİS, George A., *The Syllogos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923*, Centre of Asia Minor Studies, Athens, 2007.
- VOZALİS, Barbis, *Portraita Protoporon Odontiatron tis Larisas*, Larisa, 2006.

V. Makaleler

- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 238, Ekim 2003.
- ANASTASİADİS, Yorgos İ., "Ermenice Konuşan Rumlar: Hay-Hurumlar", (Çev. Frango Karaoğlan-Elçin Macar), *Toplumsal Tarih*, S. 156, C. 26, Aralık 2006.

- ANESTİDİS, Stavros Th., "İ Paideia kai o Politismos", *Hamenes Patrises: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou*, Ta Nea, 2002.
- BENLİSOY, Foti, Stefo Benlisoy, "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, 8. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- BRYER, Anthony A. M., "The Pontic Revival and the New Greece", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London, 1980.
- _____, "The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions", *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London, 1980.
- ÇETİN, Atilla, "Kıbrıslı Kamil Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.
- DAWKİNS, R. M., "The Crypto-Christians of Turkey", *Byzantion*, Vol. 8, No: 1, 1933.
- EKSERTZOĞLOU, Haris, "İ Syngrotisi tou Dimosiou Horoustin Konstantinoupoli tou 19ou Aiona", *O Ekso-Ellinismos: Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922 Pnevmatikos kai Koinonikos Vios*, Epistimoniko Symposio (30 kai 31 Oktovriou 1998), Etaireia Spoudon Neoellinikou Politismou Kai Genikis Paideias.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010.
- GIANNAKOPOULOS, Giorgos A., "O Ellinikos Typos sti Smyrni", *E İstorika (Eleftherotypia)*, Tevhos: 148, 29 Avgoustou 2002.
- GÜNEŞ, Günver, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir'de Futbol", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 142, Ekim 2005.
- HAKAN, Ayhan, "Dünyada ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 1982.
- HATEMİ, Hüseyin, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri*, (Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987.

- KARPAT, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- KAYA, İbrahim, "The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences", *The Armenian Issue and the Jews*, (Sedat Laçiner, İbrahim Kaya), Ankara University Printing House, London-Ankara, 2003.
- KECHRİOTİS, Vangelis, "Atina'da Kapadokyalı, İzmir'de Atinalı, İstanbul'da Mebus: Pavlos Karolidis'in Farklı Kişilik ve Aidiyetleri", *Toplumsal Tarih*, S. 257, Mayıs 2015.
- KİTROMİLİDES, Paschalis M., "Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly*, No. 19, 1989.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- LİNARDOS, Petros, "Rizes kai Ekseliksi tou Mikrasiatikou Athlismou apo tin Arhaiotita mehri to 1922", *Praktika tou Symposiou: O Ellinismos tis Mikrasias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo*, Nea İonia, 2005.
- MAMONİ, Kyriaki, "To Arheio tou Mikrasiatikou Syllogou Anatoli", *Mnimosini*, Tomos Evdomos 1978-1979, en Athinai, 1979.
- MİLİORİS, Nikos E., "O Syllogos ton Mikrasiation i Anatoli", *Mikrasiatika Hronika*, IB' (12), 1965.
- PAPADİMİTROPOULOS, Athanasios, "Ekpaidefsi stin Periohi tis Smyrnis", *Naftiki Epitheorisi*, Tomos 172, Tevhos 582, Athina, 2012.
- PAPADOPOULOU, Stefanou İ., "Eisagogi stin İstoria ton Ellinikon Filekpaideftikon Syllogon tis Othomanikis Aftokratourias kata ton 19o kai 20o Aiona", *Parnassos*, Periodos Deftera, Tomos Δ', Arith. 2, Filologikos Syllogos Parnassos, Aprilios-İounios 1962.
- SOMEL, Selçuk Akşin, "Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, Bahar 2007.
- STERGELLİS, Ar. P., "To Provlima ton Prosilytismou sti M. Asia me Aformi Ypomnima tis Filekpaideftikis Etaireias Smyrnis (1887)", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Tom. 10, Athina, 1993.
- TAĞMAT, Çağla D., "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllogos (1861-1923)", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2015.

- THEMOPOULOU, Aimilia, "O Eksastismos Mias Mikrasiatikis Polis: To Paradeigma tis Smyrnis", *Hamenes Patrides: Smyrni, I Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou*, Ta Nea, 2002.
- TOK, Nafiz, "Ulus Cemaat ve Cemiyet: Cemaat ve Cemiyet Uluslar", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010.
- VRYONİS, Speros, "The Greeks Under Turkish Rule", *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976.
- YETİŞ, Kazım, "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992.

VI. Tezler

- DEMİR, Cenk, *Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kayseri, 2014.
- KILIÇOĞLU Cihangir, Çiğdem, *İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.
- SİDERİ, Maria, *Oi Syllogoi os Foreis tis Ellinikis Ethnikistikis İdeologias sta Teli tou 19ou kai tis Arhes tou 20ou Aiona: To Paradeigma tou Syllogou Mikrasiaton "İ Anatoli" kai i Syngrotisi tis Ellinikis Ethnikis Taftotitas stis Koinotites tis Mikras Asias*, Panepistimio Aigaiou, Tmima Koinonikis Anthropologias kai İstorias, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mytilini, 2003.
- TAGMAT, Çağla Derya, *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

VII. İnternet Kaynakları

<http://www.enosismyrneon.gr/el/ekdoseis-tes-enoses/arthra-arkheiou/sperantzas-stelios.html>, (Erişim Tarihi: 15.10.2016).

<https://www.sansimera.gr/biographies/262>, (Erişim Tarihi: 15.10.2016).